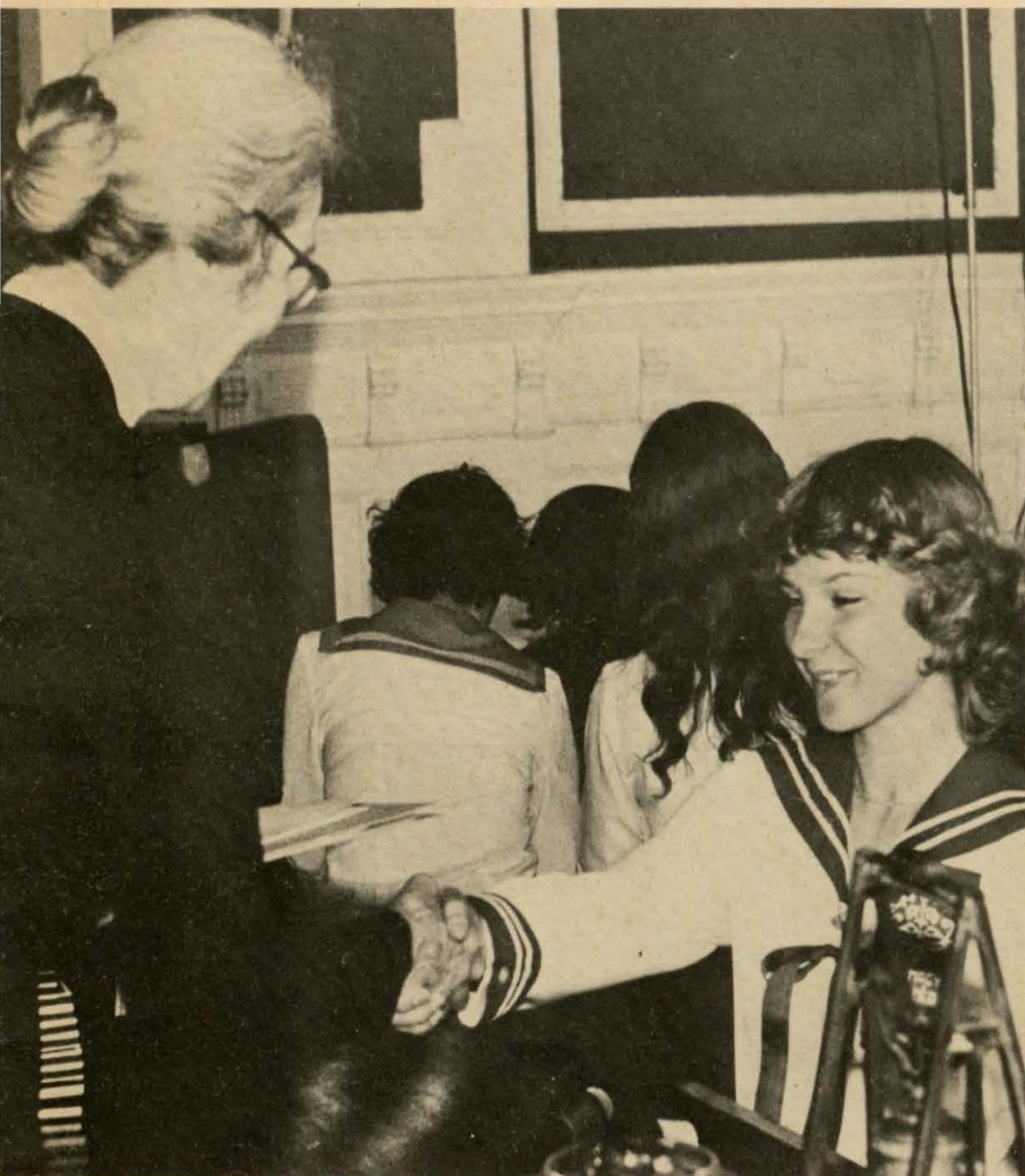

ÉDES

I. ÉVFOLYAM 3. SZÁM
1979. JÚLIUS-AUGUSZTUS
ÁRA: 8 FORINT

ANYANYELVÜNK

A tartalomból

Közéletiségünk
nyelvi
gondjai

Egy kis alkímia

Helyénvaló-e a
betűejtés?

Gyönyörűség
és szolgálat

Természetesség
vagy ízléstelenség

Miért „kutya”
a csille?

A regionális
köznyelviség

Hol nézzünk utána?

Rövidítsünk,
de hogyan?

Megjelenik a Magyar Tudományos Akadémia Anyanyelvi, Helyesírási és Magyar Nyelvészeti bizottságának, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik

a Magyar Tudományos Akadémia

Anyanyelvi, Helyesírási és Magyar Nyelvészeti bizottságának, valamint

a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak és a TIT országos magyar nyelvi választmányának támogatásával.

A szerkesztő bizottság elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,
Fábián Pál,
Fülöp Lajos,
Grétsy László,
Kovalovszky Miklós,
Ladó János,
Rácz Endre,
Somogyi Béla,
Szathmári István,
Szepesy Gyula,
T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő és Kaján Tibor készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, Ráday u. 20.
1092

Telefon: 181-416

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklói Norbert igazgató

Megjelenik negyedévenként. Egyes szám ára: 8 Ft. Előfizetési díja félévre 16 Ft, egy évre 32 Ft. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármelyik postahivatalban, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI Bp. József Nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldiek részére előfizethető a „Kultúra” Könyv és Hírlap Kivitelkedelmi Vállalatnál. H-1389 Budapest, postafiók 149 79.4., 1227 Szolnoki Nyomda

INDEX: 25 224.

HU ISSN 0139-0457

Tulajdonképpen itt, tulajdonképpen ott...

Ülök a rádió vagy tévé előtt, és hallgatom: *tulajdonképpen...*, *tulajdonképpen...*, *tulajdonképpen...*. Elbizonytalankodok. Tulajdonképpen mit is jelent az, hogy *tulajdonképpen*. A Magyar Nyelv Értelmező Szótárához fordulok segítségért, eszerint a jelentése: „1. A dolog lényegét, mibenlétét tekintve; lényegileg; valójában, voltaképpen... 2. Eredeti célját tekintve, eredetileg...”.

Zavarban vagyok. A szótár mérvadó, valamikor ezzel a jelentéssel tanultam meg a szót magam is, mégsem nyugszom meg. Ugyan miért kell minden mondatunk előtt nyomatékosan kijelenteni, hogy a lényegről beszélünk. Ismét figyelek, hallgatódzom, — most már arra is ügyelek, hogy ki mondja, milyen szövegkörnyezetben. „Tulajdonképpen arról van szó...”, „tulajdonképpen dönthetnék az ügyben, de...”, „tulajdonképpen szóba jöhetne a do-

log...” stb. Mint valaha némely királyokat, úgy veszi körül ezt a szót a léhűtők kísérete.

Az egyik tévéinterjúban a „szakértő” állandóan elkalandozott a témától, s a talpraesett műsorvezető olyan határozottan terelte vissza, mint régen a gazda a jószágot, közben ez a szakértő is állandóan tulajdonképpenezett. Ekkor rájöttem, hogy még csak véletlenül sem ejti ki a száján ezt a szót az az ember, aki letisztult véleményét világosan, közérthetően tárja elénk. Ismételtetik egyre-másra, akik félkész vagy nem tudják, mit is mondjanak „tulajdonképpen”.

Ilyen szavak régebben is föl-fölbukkantak nyelvünkben. Amikor elakadtunk, nem tudtuk kifejezni magunkat, közbe-közbeszúrtuk: *izé, nahát, tudod; olyan izé, aminek olyan bigyója van,* — s míg ezt kinyögtük, az-

alatt kisütöttük, hogy tulajdonképpen mit is akarunk mondani, vagy a másik fél értelmességére hagyatkoztunk, hátha ő képes gondolni valamire. Csakhogy nem ilyen gyakran, és csak nagyon kötetlen beszélgetésben jártunk el így. A *tulajdonképpen* ma olyan gyakori — főként az értelmiség nyelvében —, mint iparitanuló koromban némely káromkodásféle volt. Az sem jelentett már semmit, — jobb esetben amolyan írásjel, pont vagy felkiáltójel szerepét töltötte be a beszédben. A *tulajdonképpen* jóval kártékonyabb, mert jelent valamit, mégis igen gyakran használjuk nem eredeti jelentésében, hanem a következőkben: Nem tudom, mi a lényeg; nem tudom, mit akarok mondani; zavaros előttem az egész, de azért nyilatkozom; nem merek őszintén beszélni, de hallgatni sincs bátorságom.

Bencze Lóránt

Tartalom:

Tulajdonképpen itt, tulajdonképpen ott... (Bencze Lóránt)	— — — —	2
Közéletiségünk nyelvi gondjai (Deme László)	— — — —	3
Természetesség vagy izléstelenség? (Lőrincze Lajos)	— — — —	4
Centrozás (Fábián Pál)	— — — —	4
Mi az epizód? (Szántó Jenő)	— — — —	5
Délutáni párbeszéd (Bencédy József)	— — — —	5
Találkozás az olvasókkal (Sz. I.)	— — — —	5
Egy kis alkímia (Szilágyi Ferenc)	— — — —	6
A patvaristától a focistáig (Tompai József)	— — — —	6
Hátra van még a feketeleves (Benkő László)	— — — —	7
Új tudományág született (Nagy Ferenc)	— — — —	7
Móra Ferenc meg az ami (Rácz Endre)	— — — —	8
„Az ő fogatuk...” (Vida Tamás)	— — — —	8
Balázs József legű, kb kisregényének stílusáról (Tolcsvai Nagy Gábor)	— — — —	8
A borítóján Révai Miklós (Hangai Zoltán)	— — — —	9
Gyönyörűség és szolgálat (Graf Rezső)	— — — —	9
Kempingtábor tudós társai (Kis Ádám)	— — — —	10
Tulajdonnevek az ételnevekben (Huszár Ágnes)	— — — —	10
Terasz vagy színlő (Somogyi Béla)	— — — —	11
Miért „kutya” a csille? (Bubicz György)	— — — —	11
A „tárol” tanulságai (Szepesy Gyula)	— — — —	11
Az idegen szavak és nevek kiejtése (Péchy Blanka)	— — — —	12
Ahogy hallottuk (Sz. A.)	— — — —	12
A regionális köznyelviség (Imre Samu)	— — — —	13
Nyelvünk játéka	— — — —	14
Éber szemmel, füllel	— — — —	15
Hol nézzünk utána (Sz. A.)	— — — —	16
Fix, hogy Vix (Novotny Júlia)	— — — —	16
Rövidítsünk, de hogyan? (T. Urbán Ilona)	— — — —	16
Szemle	— — — —	17
Postaláda	— — — —	18
Helyénvaló-e a betűejtés? (Kálmán Béla)	— — — —	19
A borítón: Péchy Blanka művésznő Győrött, az országos döntőn átadja a Kazinczy-díjat a nyerteseknek (Fotó: Alexay Zoltán)		

Közéletiségünk nyelvi gondjai

Vagy fél évszázada már, hogy egyik vezető, igazán európai látókörű nyelvészünk azt írta: nyelvtudomány és nyelvvelés egymástól elkülönülő, kétfajta tevékenység. A nyelv tudományos vizsgálója — így gondolta — olyan, mint a biológus: számára a jelenségeknek nem értékük van, csupán létük; hivatása szerint ő csak figyeli az alakulásokat, de nem segíti, nem irányítja. A nyelvvelőt meg a kertészhez hasonlította: az értékel, a hasznosítást erősíti, amit meg fölöslegesnek vagy épp károsnak ítél, azt lenyesegeti.

Biológus és kertész akkori viszonyára nézve talán igaz is volt, s gyakorlatilag talán még a nyelvtudomány és a nyelvvelés egykorú állapotát is valóban tükrözte ez a megállapítás. Ámde nem a természetüket találta telibe, csak a hibáikat. Mert amint a biológia oldalán ma már elválaszthatatlan a kutatás meg az elért eredmények gyakorlati alkalmazása, a nyelvtudománynak is két egymásba olvadó, egymást feltételező és egymástól elválaszthatatlan tevékenységi területe csak a vizsgálódás meg a befolyásolás. Valóra vált tehát az, amit említett tudósunkkal szemben a nem kevésbé kiváló nyelvvelő-lőr író, Kosztolányi Dezso már akkor sürgetett: ma az elmélet itt is a gyakorlatból fakad és a gyakorlatért van.

Van azért a fenti párhuzamban, a kétségtelen összehasonlíthatóság mellett, egy jelentős különbség is. A gyakorló biológus, a kertész: termelő; s amit ez a fontos, de viszonylag csekély létszámú réteg létrehoz, annak a nagy társadalom a fogyasztója. Hogy ez jól fogyaszt-e vagy rosszat, az a kertészen áll, s a közösség által csak közvetve befolyásolható. A nyelv — és főleg használata — szempontjából azonban az egész társadalom egyetlen nagy „termelő” közösség. Aki csak megszólal, szöveget hoz létre, a járókától a halálos ágyig.

Biológiai létünknek a fogantatás a kezdete, társadalmi létünknek az első szövege. Mert ez a folyamat akkor kezdődik, amikor a kisded megnyilatkozásából már nemcsak kikövetkeztetni sikerül, hogy mi lehet az indítéka (pl.:

sírásnak, nyöszörgésnek), hanem megtudni (akár egy „ama!” felkiáltásból, hogy almát kér, vagy az almát felismerte). Ettől persze még hosszú út vezet addig, amíg az egyén képszerűen ki tudja fejteni a gondolatát: de ez már a fejlődésnek csak további folyamata a minőségi ugrás után.

Am ez a folyamat életünk végéig tart. Környezetünk, a kisebb és nagyobb társadalom, a későbbiek során sem válik gondolatolvasóvá. Valóban „szóbeli ért az ember”, tehát gondolatunkból azt a hánnyadot, amelyiket — és olyan pontosan, amennyire — meg tudjuk fogalmazni mások számára. A beszédben vagy írásban létrejövő szövegeknek ugyanis valóban „termelője” az egyén; de az ennek eszközeül szolgáló közös nyelvnek bizony csak „használója”. A szavaknak és egyéb nyelvi elemeknek megvan a maguk társadalmilag ismert és elismert értéke, s ugyanígy a mondat- és szövegszerkesztés alapformáinak és változatainak. Válogatni korlátlanul lehet köztük, de mindig csak az értékhatáraikon belül, s csak a helyzethez illőt.

„*Atyám suszter volt...*” — ez a kapcsolat aligha illik önéletrajzunk elejére. Az első szó fölébe lő a célnak, a második meg alája; azaz nemcsak ide nem való, hanem egymás mellé sem. „Nálunk a *kutya sem törődik* az egészségvédelemmel” — ez elhangozhat az üzemi öltözőben, de a tagyülésen már nem. „*Az elért eredmények megfelelnek a várakozásnak*” — egy kutatóinfózet tudományos ülészakán vagy egy üzemi termelési értekezletén helyén van; de komikus volna a bizonyítványt nézegető mama szájából.

Az egyéni szabadság érvényesítéséhez mindig két dolog kell: ismerni a mozgás korlátait meg a korlátokon belüli mozgás minden lehetőségét. Áll ez a nyelvhasználatra is. De itt a „mit lehet és mit nem” kérdését így kell feltennünk: „mit hol lehet, és mit hol nem”, vagy más oldalról közelítve: „hol mit lehet, és hol mit nem”!

S máris ott állunk közéletiségünk nyelvi gondjai közepette. Kinek hogyan köszönjek, kit hogy szólítsak meg? Önmagában egyetlen

lehetséges megoldás sem rossz. De lehet oda nem illő. — Hogyan kezdjem: „Mondja...” vagy: „Tessék mondani...”? Az én nemzedékem az elsőt sok viszonylatban udvariatlannak érzi, fiaimé a másodikat mosolyognivalóan öregesnek. — És persze: hogyan kell megszólítanom a közösséget, ha hozzászólok, felszólalok, beszámolókat tartok; s „Maguk” vagy „Önök” vagy „a Tisztelt jelenlévők”-e számomra ők a továbbiakban?

Gondok ezek, s még nem is a legnagyobbak. Az igazi nagy kérdés: hogyan, kinek a nyelvén szóljak a továbbiakban. A magamén-e, amelyik szervesen a sajátom, tehát gondolataimnak spontán, reflexszerű hordozója; de köznapi, sokszor családias szintű; — vagy azon a másikon, amely a sajtóban, tévében, rádióban, értekezleteken „közéletiként” árad felém? Ez meg idegen tőlem, nem magamat fejezem ki rajta valójában. Ma szinte kinek-kinek magának kell megtalálnia a kettő között az odavalót. Azt, amelyik már igényesebb, de még nem igényeskedő.

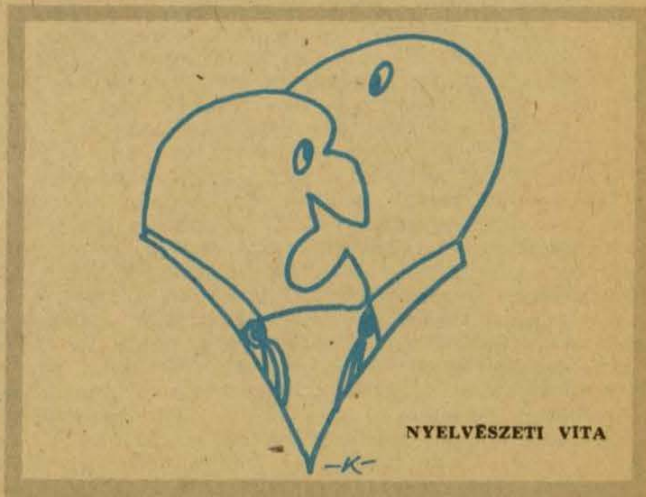
A „nyelvi pizsamánk” megvan, s otthoni használatra meg is felel. Am ahogylépünk a lakásajtón, úgy érezzük: valamiféle „nyelvi frakkot” kell húznunk. Mert így halljuk, olvassuk: „A földeken kapálások és egyelések munkálatai folynak.” Hogyan mernénk hát azt mondani, hogy: „A földeken kapálnak és egyelnek”. Szabatosan még a „nyelvi zakóknk”, társadalmi méretekben. Pedig az anyag megvan hozzá, talán meg is varrnánk, csak

magunkra öltetni félünk. Vagy csak most tanulunk varrni, s félünk: elszabnánk, vagy nem a megfelelő szövetet vennénk hozzá. Mert most bizony sokszor frakkot varrunk a sportszövetből, vagy tükörposztóból zakót...

Nemzetnyi méretű zavar van tehát a nyelvi érintkezés kulturáltságában. Magánéletünkben is (például a közvetlen környezet általános tegezése is túlzás); de a közéletben még inkább. A „közéletben” (munkahelyi, alapszervi közösségekben) vagy olyan családiasak vagyunk, mint otthon, vagy olyan fellengzősek, ahogy a „nagyközéletben” látjuk-halljuk. Nem csoda persze. A nyilvános beszédtevékenység kultúráját mindenütt a közéleti demokrácia követelte és alakította ki. S ez nálunk most alakul, most erősödik csak. Am a benne való mozgásnak „a nyelvi biztonságérzet” egyik oldalon terméke, a másikon feltétele.

A közéletben az tud bátran és hatékonyan részt venni, akiben ez a — meg-alapozott — biztonságérzet megvan. Megszerezni viszont nem lehet ezt másképp, mint a benne való részvétel adta gyakorlat... — Ebből a bűvös körből segít kitörni a nyelvtudomány, s főleg alkalmazott ága: a nyelvvelés. Társadalmi feladatai közül ez a legfontosabb. De csak segíthet: az imént jelzett mindennapi gondok megoldása közös (itt mondhatjuk így: össztársadalmi) feladat. És közös érdek. Társadalmunk egészséges továbbfejlődése korántsem ettől függ; de ez is tényező benne, s nem mindegy: előrelendítő-e vagy hátráltató.

Deme László

NYELVÉSZETI VITA

Természetesség vagy izléstelenség

Nagyon sok levelet kaptam és kapok is folytonosan durva szavak, kifejezések elburjánzásáról. Biztattak és biztatnak, tegyem szóvá ezt a kérdést, kezdjünk ellene harcot, állítsuk meg ennek az izléstelen és romboló divatnak a terjedését. Ugyanezt a figyelmeztetést és feladatot megkaptuk a magyar nyelv hetének budapesti záróülésén is, az Édes Anyanyelvünk fórumán.

Bevallom, régebben túlzásnak tartottam a felháborodást és az indulatokat. Azt hittem, hogy főként az idősebb nemzedék ütközik meg őszintébb, szókimondóbb korunk nyelvi megnyilatkozásain, az a generáció, amelyik minden szókatlan idegenkedve, ellenérzéssel fogad. Aztán hamarosan meggyőződtem róla, hogy — sajnos — nem erről van szó. Valóban megdöbbentően elterjedt a trágár, izléstelen beszédmód, főként a fiatalság körében. Iskolázottságtól függetlenül. Én magam is tapasztaltam — nem is egyszer —, hogy villamoson, autóbuszban beszélgető fiatalok minden mondatába belekerül egy-egy otrombaság, s olyan természetesen, mintha fogalmuk sem volna arról, mit mondanak, hogyan beszélnek, miként társalognak. Ez a „természetesség” persze igen sokszor megajtszás: titokban körülnéz a nagyhangú, izléstelenkedő kamasz, hogy észreverték-e, milyen nagylegény ő, s hogy mennyire nem érdekli, ki mit szól hozzá.

Valószínűleg mindenki előtt világos, hogy itt nem csupán nyelvi, nyelvrhelyességi kérdéssről van szó, és a megoldás sem egyszerűen nyelvrész feladat. A bajok gyökere sokkal mélyebben van, tehát az orrosítás módjának is ehhez kell igazodni.

S ebben az orrosításban részt kell vennie minden olyan intézménynek, amely a fiatalság nevelésének, világnézetének, emberi, közösségi magatartásának, izlésének alakításával hivatalból is foglalkozik. Bizonyosan törődik vele az iskola, valószínűleg felfigyeltek rá a különféle ifjúsági szervezetek is, de — úgy látszik — sokkal több figyelmet,

sokkal több gondoskodást, törődést érdemel.

Sok szülő panaszkodik, hogy — véleményük, tapasztalatuk szerint — az iskola sem áll ki ebben az ügyben kellő eréllyel. „Egyik alkalommal egy általam nagyra becsült tanárnőnek megemlítettem — írja egy hallgatóm —, hogy a gyerekek beszédmodora nem valami kellemes, csodálkozom, hogy ezt az iskolában eltűrjük. Azt jeletle: ezen nem lehet segíteni, észre se kell venni.”

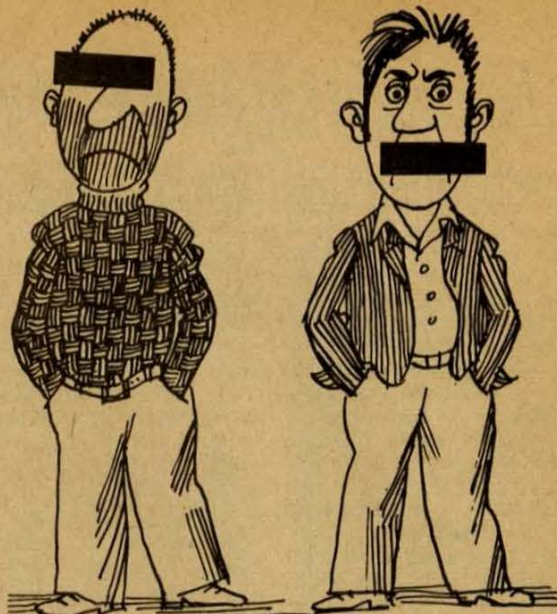
De vajon lehet-e észre nem venni?

A tapasztalat azt mutatja, hogy főként az idősebb generáció tagjai veszik észre. De azért nem hiszem, hogy a fiatalabbaknak teljesen közömbös volna ez a kérdés. Erre nézve vannak személyes — biztató — tapasztalataim is. A legutóbbi: a győri Kazinczy-versenyen több tanuló Kovács Miklósnak beszédünk eldurvulásáról szóló cikkéből olvasott fel egy-egy részletet. Nyilván azért is, mert tartalmával, mondani-ralójával egyetértett.

Az izléstelen, durva beszédéről szóló vitákban szinte mindig első helyen szerepel a rádió, a televízió, az újságok, folyóiratok és a színpad felelőssége. Mint az imént említett anyanyelvi fórum felszólalói is hangoztatták: ezek példája is bátorítja, biztatja fiatalságunkat (s nemcsak a fiatalságot) a gátlástalan nyelvhasználatra, a trágár beszédre.

Bizonyos, hogy így van, de azt is meg kell mondani, hogy a témának ez a része nem ilyen egyszerű.

Sokan hivatkoztak, hivatkoznak például Petőfi-re, Aranyra: lám, ők nem szorultak arra, hogy alantas, trágár kifejezéseket használjanak, s mégis ki tudták fejezni — művészi — az élet minden jelenségét. Ez is igaz. De azt se felejtjük el, hogy Petőfi stílusa, nyelvhasználata botránykő volt a maga idejében sokak előtt. Alantasnak, pórának tartották. Az is volt a maga természetes egyszerűségével a divatos üregházi, az élet nyelvtől távoli stílushoz képest. S azt se felejtjük el, hogy hétkorba azért Petőfinél is ta-

lálunk olyan szavakat, amelyeket a mai irodalomban, színpadon is kifogásolunk. Hát még ha a régebbi irodalmat vagy harsány vidámságú népi játékaikat nézzük. Tehát: az izlés, a szó-kás mindig változik, s ez napjainkra is érvényes. Aztán: az író, az alkotót nem szabad (de hosszabb távon nem is lehet) megkötni, korlátozni abban, hogy „adekvát módon”, azaz a mondanivalót pontosan tükröző formában fejezze ki gondolatait.

Nincs tehát semmi baj az említett intézményekkel? De van! Az, hogy fölöslegesen is, a feltűnés (megbotránkoztatás?), a divat kedvéért is igen gyakran élnek izléstelen, durva szavakkal, kifejezésekkel, olyankor is,

amikor a helyzet, a mondani-raló egyáltalán nem teszi szükségessé, nem magyarázza használatukat. Amikor tehát nincs „funkciójuk”, sajátos szerepük.

Még egy gondolatot. Valaki nemrég azt mondta nekem, miért kellene attól félni, ami természetes, ami az emberi élethez szervesen hozzátartozik.

Valóban, miért kellene félni? Az evés az élet feltétele. Nem is restelkedünk miatta, eszünk magunkban is, mások előtt is. Ugyanílyen természetes dolog, „szükséglet” az evéssel összefüggő másik tevékenység is. S mégsem jut eszébe jóízű embernek, hogy ezt a műveletet — önszántából — mások előtt végezze.

Lőrincze Lajos

Centrirozás

Aki csak egy kicsit is ért a gépkocsihoz, tudja, hogy a kerekeket ki kell egyensúlyozni, különben tönkremennek a csapágyak. A kiegyensúlyozás művelete úgy történik, hogy a kereket egy gépre erősítik, megpörgetik, s ahol könnyebb, oda ellensúlyt raknak, hogy a forgási középponttól, a centrum-tól eltávolító lendület, a centrifugális erő a kerék minden pontján egyenlő legyen.

Abba talán még bele lehetne törödni, hogy a kiegyensúlyozás mellett centrirozást is mondjunk meg írjunk, bár a megesekitott centrum-ból a németes -iroz képzővel alkotott szó nem nyeresége nyelvünknek. Az viszont már kétszeresen bosszantó, hogy a centrirozás-ból az autós-nyelvben centrirozás lett. Ez van kiírva minden cégtáblára, így él a műhelyek dolgozóinak, a hivatásos gépkocsivezetőknek és a magánautósoknak a nyelvében egyaránt.

Nyilvánvalóan két dolog miatt torzult el a német ihletésű szó a magyar ajkakon. Egyrészt sokak számára nem világos az összefüggése a centrum-mal; másrészt a töve (az r kivetése után) azonos lesz a közismert centi-vel (holott ehhez semmi köze). Vagy talán a mássalhangzó-torlódást nem kedvelő ősi hangtörvény lépett kései működésbe, s ezért lett a centrirozás-ból centrirozás? Nem hinném: inkább a nyelvi műveletlenség diadalmaskodik.

Reméljük, csak átmenetileg!

Fábián Pál

Mi az epizód?

Nem mi tesszük szavát először a televízióból elterjedt szóhasználatot, hogy tudniillik a több részes alkotások egy-egy részét, fejezetét mint epizód-ot konferálja a műsorközlő.

Nézzük meg, mit mond erről a szóról a Magyar Nyelv Értelmező Szótára. A II. kötet 400. oldalán van az epizód elbeszélő vagy drámai műben a főcselekmény-nyel lazá(bba)n összefüggő (mellék) cselekmény, jelenet, részlet; kitérés. Tv-műsorok esetében kétségkívül drámai művekről van szó, mégis ideírjuk a szó-tárban föltüntetett második jelentést is: valamely cselekmény, történet, folyamat alakulására lényegében nem ható, mellékes, de érdekes esemény, eset.

Valaki azt mondhatja: nagy értelmező szótárunk 1966-ban jelent meg: hátha az epizód szó jelentése azóta kibővült. De az 1972-ben megjelent egykötetes szótárban is azt olvashatjuk, hogy az epizód mellékes esemény. Még frissebb az *Idegen szavak és kifejezések szótára* (1973). Ebben is szinte szó szerint ugyanez áll.

De talán *angolul* — hiszen sok folytatásos tévéjáték angol nyelvű — az epizód fejezetet, részletet jelent. A legnagyobb angol-magyar szótár (Ország László, Akadémiai Kiadó 1968) 'mellékesemény, epizód' fordítását adja a szónak. Több bizonyíték talán nem kell. Ám valahonnan mégiscsak átvették televízióink az epizód szónak 'részlet, fejezet' értelmét. Bárhonnan vették is, tévedtek; a magyarban az epizód az előbb idézett tartalmat hordozza. Márpedig alig hisszük, hogy egy 13 folytatásból álló produkció csupa mellékcselekményt, kitérést tartalmaz.

Az epizód ilyen használata tehát hibás

Szántó Jenő

Találkozás az olvasókkal

Az anyanyelv hete — Budapestén a magyar nyelv hete — rendezvény-sorozat záró eseménye volt április 29-én délután a TIT fővárosi szervezetének Kossuth Klubjában az Édes Anyanyelvünk első ankétja. A nagytermet zsúfolásig megtöltötték az érdeklődők: mint a későbbiekben, fölszólalásokból kiderült: munkások, pedagógusok, diákok meg színész, újságíró, beszéd-tanár és sok más foglalkozású érdeklődő.

Lőrincze Lajos, a szerkesztő bizottság elnöke, megnyitójában, miután üdvözölte a vendégeket, bemutatta az elnöki asztalnál helyet foglaló nyelvészeket, a folyóirat egy-egy rovatának vezetőjét, szerkesztőjét: Bencédy Józsefet, Fábrián Pált, Grétsy Lászlót, Kovalovszky Miklóst, Rácz Endrét és T. Urbán Ilonát. Elmondta: évről évre megszokottá vált, hogy a magyar nyelv hetét nyelvművelő fórum zárja, — azt tervezik, hogy ezután az Édes Anyanyelvünk ankétja lesz ez. De a folyóirat természetesen más alkalommal is, másutt is szívesen rendez találkozót, beszélgetéseket.

Bencédy József, a lap fel-elős szerkesztője szölt ez-után. Emlékeztetett rá, hogy már az 1958-as pécsi nyelv-művelő tanácskozáson sür-gették egy ilyen tárgyú fo-lyóirat megjelentetését, és a fáradozások után most te-remtődtek meg a lehetősé-gek a megjelenésre. Meg-erősítette az első szám programadó vezércikkében foglaltakat, köztük azt, hogy a folyóirat népszerű, egy-szersmind tudományos kíván lenni, így minél szélesebb közönséghez szölni. Közölte, hogy az első szám megje-lenése után sok levél érkezett az ország minden részéből, örömmel üdvözölve a meg-jelenés tényét, a lap tartal-mát, nem hallgatva azonban a szegényes külsőről és a vt-szonnyal magas árról. A levelekben egyúttal sok ja-vaslatot is kaptak a lap tar-talmi gazdagítására.

Az ezután kialakult több órás beszélgetésben a nyelv-művelés sok időszerű kér-dése hangot kapott, és sok tndítvány is elhangzott a lapra vonatkozólag. Ilyenek: jelenjék meg legalább két-havonta; a folyóirat köré ki kellene építeni a magyar

nyelv barátainak körét; töb-ben kérték a szerkesztőket, jelenjék meg több harcos glossza, esetleg karcolat; te-gye szavát a folyóirat az élöszóban, írásban, söt iro-dalomban és szinpadon mindinkább terjedő trágár-ságok dolgát; gyorsabban mi-nösítse az érzékelhető új nyelvi jelenségeket, közöl-jön szómagyarázatokat, szár-mazástani (etimológiai) és jelentéstani (szemantikai) eligazítással; világítsa meg célirányosabban a közokta-tás, az iskola tennivalóit stb., stb.

Már este volt, amikor Lőrincze Lajos zárszóul el-mondta: ez az ankét is iga-zolta, hogy az Édes Anya-nyelvünk hamar megnyerte az olvasók érdeklődését, tet-szését, és hogy az egyre mű-veltebb nyelvi közvélemény sok tanácsal segíti a szer-kesztők munkáját. Az anké-ton elhangzott javaslatokat csakúgy, mint a szerkesztő-séghez irt leveleket, gondo-san tanulmányozzák, s igye-keznek hasznosítani.

Sz. J.

Délutáni párbeszéd

SZÍNHELY: PRESSZÓ EGY VÁROSBAN

— Csókollak, drágám!

— Szó, édesem.

— Cigi?

— Kösz. Még mindig, pedig öreg mackóm annyit dörög miatta.

— Mit parancsolnak a hölgyek?

— Hozzon, aranyoskám, két erős ká-vét és két konyakot.

...

— Parancsoljanak, két kávé, két ko-nyak.

— Puszi.

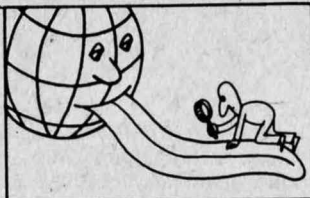
— Csirio!

— Szó!

Szóval édesek vagyunk, édeskések és sznobok. Nem akarunk elmaradni a

divattól, vagy nem is figyelünk rá, hogy ezekben a nyelvi formákban is magunkra öltöttük Európa kacatját. Figyeljék meg, kedves olvasóink, milyen bizalmas és édeskés viszonyban vagyunk a televíziós beszélgetésekben vagy az áruházban is. Pedig engem például igazán nem érdekel, hogy a neves tudóssal vagy művésszel per Tamáskám viszonyban van a riportot készítő vagy a beszélgetést vezető, aki feltehetően ezt a „beavatottak vagyunk” helyzetet akarja tudunkra adni. Az is zavar, ha a pult két oldalán állók drágámnak, aranyosnak, galambocskámnak maszatolják szét egymást, mert azon tűnődöm, találkoztak-e már bizalmas kettesben, vagy olyan öreg-nek látják-e egymást, hogy rászolgál-nak erre a bizalmaskodó szánalomra.

Bencédy József

EGY KIS ALKÍMIA

Csokonai írja Konstancinápoly című nagy bölcselő költeményében Mohamed híveiről:

A roppant templomok, nézd, miként kérkednek
Nevével a benne lakó Muhamednek!
A melyekbe sok szent bögéseket halla
Az ezekben igen gyönyörködő Alla.
Ki örül, hogy nevét a felhőkre hánnya
Zöld selyem turbánban fénylő muzulmánja.
S könyörülvén hozzá esekelő táborán,
Szentebb lesz az illyet ígérő Alkorán.

Az *Alkorán* nem más, mint a mohamedán hívők szent könyve, a *Korán*, a „Török Biblia”, ahogy egy XVIII. század végi írónk, Mátyus István említi 1787-ben: „a 'Korán-ban, vagy a' mint mi hívjuk, Török Bibliában...” Ám néhány évtizeddel korábban híres Törökországi leveleiben Mikes Kelemen még *alkorán-t* írt. Csokonaihoz hasonlóan.

Melyik hát a helyes, a hiteles? A szó végső soron arab eredetű (arab volt az iszlám vallást alapító Mohamed próféta anyanyelve is), a *qorán* jelentése ott szó szerinti: 'szózat, felolvasás', az *al-* pedig az arab névelő.

Számos arab eredetű szavunk került át így névelőstül nyelvünkbe. Ott van mindjárt az oly sokat emlegetett *alkohol*, amely nem más, mint az arab *al-kohl* megfelelője, ahol is a *kohl*

eredeti jelentése: 'szemöldök és szempilla festésére használt finom antimonpor'. De hogyan lett ebből 'borszesz'? A neves svájci természetkutató és alkimista, Paracelsus terjesztette el a XVI. században az *alco(h)ol vini* ('bornak pora') kifejezést, amelyből a szó mai jelentése megmagyarázható.

De arab maga az *alkímia* is, amivel Paracelsust gyanúsították, bár ő többször is kijelentette, hogy az alkimista célja nem az aranycsinálás, hanem a gyógyszerek tanulmányozása és készítése — azaz a mai értelemben vett vegyészet, a *kémia*.

Az *alkímia* s a *kémia* tehát eredetükben azonosak: a *kémia* az arab *alkimiya* névelőtlen változata, s eredeti jelentése: 'bölcsök köve, elixir', mivelhogy a kö-

zékori vegyészei, az alkimisták ezt a csodagyógyszert, a „bölcsök köve”-t kutatták, amellyel arannyá tudják változtatni az anyagokat.

Mivel pedig az arabok kiváló vegyészek voltak, nem csodálkozhatunk azon, hogy például a cukrászatban piros festékül használt *alkörmös* neve is arab eredetű: az *alkörmös* maga egy trópusi növényfajta, amelynek érett bogyóiból piros festéket sajtolnak a sütemények és italok színesítésére. A szó az arabban *al-qirmiz*, s eredetileg nem növényt, hanem bizonyos fajta rovat jelentett, amelyből piros festéket készítettek. (Az arab szó végső soron ó-ind eredetű: a *krmi-ja* jelentése ott: 'féregből készített vörös festék'.) A növényre a festékül használt piros bogyói folytán ragadt rá a név. Ez az arab szó a legtöbb európai nyelvben *alkermes* alakot öltött, s csak nálunk lett — népi értelmezéssel — *alkörmös* belőle. Talán azért, mert a körmüket is bíborszínűre festették hölgyeink.

Az elmondottak alapján magunktól kitaláljuk, hogy a vegyészeten használt 'lúg' jelentésű *alkáli* éppúgy arab eredetű, mint ennek névelőtlen változata, a *káli(um)* (a lág, egy vegyértékű földfém neve): végső forrásuk a 'növényhamu, földhamu' jelentésű arab *al-quali*.

Az arabok azonban nemcsak jó vegyészek, hanem jó matematikusok is voltak. Csodálhatjuk-e, ha a diákoktól rettegett *algebra* is arab eredetű, akárcsak az *algoritmus*. Az *algebra* (az arabban: *al-gebr* — kiejtve: *al-dzsebr*) eredeti jelentése 'helyreállítás', s mai jelentése azzal magyarázható, hogy a IX. században élt arab tudós, Kwarizmi matematikai munkájának címében *Al-gebr* állt. Mi tehát — a latin nyelv közvetítése folytán — nem egészen szabályosan ejtjük a szót, ahogy például a *Gibraltár* nevet sem, amely szintén arab eredetű. S ha már az arab eredetű földrajzi nevekhez kanyarodunk, említsük meg, hogy *Kairo* eredeti neve *Al-Qahira*: 'a győzelmes nő': e névben is fölismerhetjük tehát az arab névelőt. A város neve végső soron a Mars bolygótól származik: ezt a csillagot nevezik az arabban *al-Qahir*-nak, 'a győztes'-nek. A névadást pedig az magyarázza, hogy a város magját alkotó katonai tábornok 966-ban abban az órában kezdték építeni, amelyet — a csillagászok szerint — a Mars bolygó uralt.

Szilágyi Ferenc

A PATVARISTÁTÓL A FOCISTAÍG

A más nyelvekben jártos ember ajkára könnyen furakszik egy-egy alkalmilag átvett idegen szó, noha éppen magyarul beszél. A környezete aztán, ha ismételt hallja a kölcsönszót, nemegyszer átveszi, holott talán nem is ért az átadó nyelven: elfogadja az új vendéget családtaggá. Így terjedt el nemrég a *szeptenyik*, a *krími*, a *sztori*.

Ám a társadalmi környezetnek is pontosabban kell ismernie az idegen nyelv szerkezetét ahhoz, hogy valaki ennek toldalékait a megértés reményével magyar szótóhoz merje függeszteni.

A korszerű európai műveltséget népünk századokon keresztül a latin nyelv

közvetítésével vette át. De a tanultaknak még a magyarba átkerült *ráció*, *devalváció*, *restauráció*-félék közös képzőjét is föl kellett tudniuk ismerni ahhoz, hogy valaki újabban meg merje teremteni a gúnyos-játékos *kitaláció* szót a 'tudákos kiagyalmány' jelentés kifejezésére. A latin képző fölismerése teszi érthetővé, hogy a 'dohányzó'-t egykor *pipatórium*-nak, a kulacsot hangutánzó alapszóval *klipiklapatórium*-nak, a mániákus embert *bolondikus*-nak, viselkedését *bolondériá*-nak, a heves választási „érvelést” *dorongológiá*-nak is becézték. A jogot s a joggyakorlás központjait a 'civakodás' értelmű magyar *patvar* szóból képzett *pat-*

varia, a jogot tanuló ifjút meg a *patvarista* elnevezéssel illették.

Az utóbbiban fölismerhető a latin eredetű *-ista* képző. Ez a képző az idők jártával annyira termékeny lett a magyar szóalkotásban is, hogy hajdani kedélyeskedő színe — ha volt is — fakalni kezdett, jelentésfunkciói pedig hihetetlenül szétágaztak. (Megfelelői más nyelvekben is alakultak.) A *forgalmista*, *irodista* például félig komoly foglalkozásnév; az *ötödista*, *hatodista*, *elemista*, *polgárista*, *kereskedelmista*, *egyetemista* a megfelelő iskolatípusok, osztályok diákjait jelentette. A megszűnt intézményekre utalók persze éppúgy feledésbe merülnek közülük,

ahogy a korábbi, latin képzésű *grammatista*, *szintaxis*-ta-félék elavultak. — A politikai vezérhez való csatlakozást jelölő *kossuthista*, *horthysta*-félék ma elég ritkák; a *szondista* 'Szondi Lipót pszichológus tanítványa' típus azonban a tudományos életben nem szokatlan; s a nyerskoszt hirdetőjének követőit is így nevezték *bicsérdista*-knak. A zongorajátékos *zongorista*. A művészi irányhoz tartozást fejezi ki a *kassákista*; az ifjúsági szervezet tagját jelöli meg a már régies *KISZ-ista*, a művészeti egyesületét a régi *kisfaludyista* ('a Kisfaludy Társaság tagja'), a sportegylet játékosát vagy szurkolóját a *fradista*, a Berzsenyi nevét viselő iskola diákját a *berzsenyista*. Aki focizik, az *focista*; akinek mázlijavan,

az mázlista — és így tovább.

Hangsúlyozom: a közművelődés, a viszonyok, a divat változásával az effajta hibrid alakok igen gyorsan ki is kophatnak a nyelvből.

Manapság inkább csak a szaknyelvekből ismert idegen műszók képzőjét (végződését) kapcsolják magyar tőhöz, s ezek az egyedi alkotások éppen kedélyes hangulatuk, szellemességük folytán hatásosak. Használatuk azonban többnyire csak a tanultabbak körére szorítkozik. Az *-itisz* végű betegségekben például az előtag rendszeren azt a szervet nevezi meg, amely-

ben a baj fészkel. Ezért mulatságos Boldizsár Iván úti beszámolójának a részlete: „Ma reggel *hotelitiszem* van. Kinyitottam az ablakot, de csak (a londoni) kód áramlott be... Fáj a fejem... (Végre) a *hotelitisz* elmúlt, fejemből a kis fájás is.” A sajtó, illetőleg a fordításnyelvből ismerem az *iskolaundoritisz* és a *munkaundoritisz* tréfás alkotást is.

Elvéve a szomszédos nyelvek toldalékai is megjelennek magyar szótón (pl. *zengeráj* 'dalkörfele'), ezek azonban eléggé más stílushatást keltenek.

Tompa József

„Hátra van még a feketeleves...”

Száz éve született Csefkó Gyula, a magyar népi szó-láskincs tudós kutatója. Nevéhez fűződik számos közismert, többnyire ma is élő szólásunk létrejöttének, történetének magyarázata.

Szokásmondásaink eredetét kutatva, Csefkó Gyula fölismerő az a tapasztalati tény, hogy a szólások legtöbbjének háttérben ott rejtőzködik a mindennapi életnek egy-egy vonatkozása. Minél általánosabb volt valamely életviszony, és minél mindennapibb volt egyes jelenségek szemlélete, annál könnyebben válhatott gyakran használt nyelvi megjelöléseikből szólás. Az étkezés életünk fenntartásának nélkülözhetetlen eszköze. Nagyon természetes tehát, hogy az ételek elkészítésének, a sokféle konyhai és asztali műveleteknek tömörkedő nyelvi emléke van. Számptalan szólásunk is a sütés-főzéssel kapcsolatos nyelvhasználatból ered.

A konyhaművészettel és háztartással összefüggő szó-láskészlet vizsgálata különösen kedvelt tárgya volt Csefkó Gyula kutatásainak. Ezzel függ össze a címben jelzett szólás eredetének megfejtése is, s ezzel a szerző egy igen elterjedt és tetszetős, de megalapozatlan elméletet cáfol meg.

A még csak ezután következik a dolog kellemetlen része' jelentésű szólást a régi magyarazók a történelmi eredetű szállóigék közé sorolták, és főleg Török Bálintnak (olykor Majláth Istvánnak, Thököly Imrének) török fogságba esésével hozták kapcsolatba. Ezek a magyarázók a feke-

televest azonosították a fekete-kávéval. Csakhogy ezt az azonosítást semmi sem igazolja. A nevezettek fogságba esését részletesen leíró egykori történelmi dokumentumok sem említik a fogva tartásnak azt a módját, hogy a vendég még nem mehet el, mert hátra van a feketeleves.

Mi hát ez a feketeleves?

A régi magyar konyha egyik jól ismert, gyakran használt léfajtája, amely a beletört vértől, máskor borba áztatott piritós kenyérből vagy szitán áttört főtt szilvától kapta sötét színét és nevét. Különféle hústelekekhez készítették, Persze a hús mindig kelendőbb volt, és inkább elfogyott, mint a leve. De a gondos háziasszony ezt sem öntötte ki, hanem esetleg azzal tette felre, hogy „majd megisszátok még a levét” (ti, a húsnak a levét).

Ezzel el is jutottunk a szólás mai jelentésének forrásához. *Lé = leves* szavunknak ugyanis a régi nyelvben volt átvitt értelmű 'baj, kellemetlenség' jelentése is (vö. *nyakleves, megissza a levét* stb.). Másrészt — mint sok más kifejezésnek — ennek a háztartási szókapcsolatnak is bizonyára gyakran fordult elő gúnyos használata (vö. *mákvirág, jó pipa* stb.). Az eredetileg csupán tájékoztató vagy biztató ígéretből aztán a hangsúly, a kiejtés módja és körülményei könnyen ellenkezőjére fordíthaták a jelentést. Így kapta meg szólásunk a mai tréfásan fenyegető értelmet.

Benkő László

A nyomok eltüntetése, a nyomozás félrevezetése szinte egyidős a bűnelkövetéssel. A civilizáció fejlődésével a bűnözők módszerei is finomodtak. A tettesek eltüntetik, a betörés szerszámait, álnevet használnak, s hogy ujjlenyomatuk ne maradjon a helyszínen, kesztyűben dolgoznak, a nyomozókutya munkájának akadályozására is megvannak a módszereik.

A bűnfelderítés tudománya azonban már nagyon régóta képes arra, hogy a szándékosan megváltoztatott helyszínből is olvasni tudjon. Modern kémiai, fizikai, orvosi eljárásokat hív segítségül a parányi anyagnyomok elemzésére, s ezáltal hasznos útbaigazítást kap az elkövetés eszközeire, lefolyására, a tettes személyére.

Talán meglepődik az olvasó, hogy az anyagreszcsekket faggató kriminalisztika taglalása vezet be egy nyelvészeti cikket. Am nincs tévedés: a kriminalisztika szolgálatába állt nyelvtudomány is a szem elől elzárkozó mikrovilágot, a szöveg, a beszéd sajátos egységeit, azok szerveződését kutatja.

A büntetőügyekben és a polgári perekben gyakran szerepelnek olyan szövegek, amelyek értelmi szerzőjét kelj megállapítania a hatóságoknak. Például M. S. osztályvezető névtelen rágalma-zó levelet kap, és csupán gyanítja, hogy kitől eredhet; vagy R. G. végrendeletét fia nem fogadja el hitelesnek, R. G. fogalmazványának. Ilyen ügyekben mind a nyomozás, mind a bírói döntés számára fontos lehet egy felkért szöveg-tani szakember elemzése, véleménye.

A kriminalisztikai szöveg-vizsgálatok létrejöttét egyéb külső körülmények is siet-tették. A névtelen levelek készítői, jöllehet igen ritka esetben bűnözők, mégis tudnak arról, hogy kézírásuk alapján azonosíthatók, le-leplezhetőek. Am ha újságok szavaiból állítják össze névtelen levelüket, szinte biztosak sikerükben. Ilyenkor persze nem gondolnak stílusuk egyéni vonásaira.

Hogy ma már feltucatnyi nyelvészünk segíti a bűnfelderítést, az igazságszolgáltatást, annak magyarázata a nyelvtudomány fejlődése.

A nyelvészet évszázados kutatásaival eljutott oda, hogy a hétköznapi ember beszédében, fogalmazványában fölismerje az egyé-

nit, hogy az eltérő témájú szövegek nyelvi hasonlóságának mértékét meg tudja határozni. Szókészlettani gyűjtései, nyelvrétegbeli, nyelvjárási vizsgálódásai segítségével sok esetben eldöntheti, milyen foglalkozású, életkorú, nyelvjárású ember használhatta ezt vagy azt a szót. A nyelvlelektani kutatások fényt derítettek arra, hogy egy írásmű létrehozásában milyen sok klišét, kész nyelvi elemet használunk föl. A nyelvi sablonok teszik folyamatossá a beszélgetéseket. Ez a magyarázata az egyén különböző fogalmazványában vissza-visszatérő szavaknak, szókapcsolatoknak, közhelyeknek (na mármost, úgy is mondhatnám, az az igazság stb.). Az egyéni stílus létezésének másik elő-idezője a véges emberi memória. Egymilliónyi szót, sok ezer nyelvi szabályt el-sajátítani senki sem tud, de nincs is rá szüksége. Mivel ugyanazt a gondolati tartalmat sokféleképpen lehet szavakba önteni, s mivel bizonyos szavak, szókapcsolatok, mondat szerkezetek amúgy is bonyolultak, az egyén az anyanyelvének el-sajátítása során választ a lehetőségekből. Például hall és olvas szállóigéket, de iskolázatlansága, nyelvi igénytelensége folytán jelentésüket nem fogja föl, ezért használatukról lemond. Vagy éppen ellenkezőleg: megtetszik neki az *-andó* képzős melléknévi igenév, s keresi az alkalmat a használatára. Hozhatnánk más példákat is: valaki megkedvelheti az egyébként ritka előfordulású — *jöllehet, bár kötőszó* — megen-gedő mellékmondatokat, sa-játos tagadásuk miatt. Ilyen és ehhez hasonló szöveg-al-kotási sajátosságok összes-sége alkotja az egyéni stí-lust.

A kriminalisztikai szöveg-vizsgálat tehát két különbö-ző szövegről (például név-telenről és spontán keletke-zésűről) megállapíthatja, hogy azonos fogalmazó (ér-telmi) szerzőtől származ-hat-e, továbbá következtet-het a fogalmazó szerző élet-korára, nemére, foglalkozá-sára, nyelvjárására, érdek-lődési körére, esetleges elm-e- és idegbetegségére. Ez utóbbi szakértői vizsgálat (az úgynevezett csoportazo-nosítás) még jobban kitá-gítja a nyelvtudományi elemzések hatókörét.

Nagy Ferenc

MÓRA FERENC meg az AMI

Az *ami* vonatkozó névmás — mint ismeretes — rendszerint olyan mellékmondatot vezet be, amely a főmondatban meg nem nevezett dologra vonatkozik, mint például ebben a közmondásban: „Nem mind arany, *ami* fénylik.” Megnevezett dologra általában az *amely* névmás utal: „Itt vannak a könyvek, *amelyeket* kértél.” Nem ritkaság azonban, hogy ezt a szerepkört is az *ami* névmás veszi át, különösen a mindennapi, természetes beszédben. Ilyenkor inkább így szoktuk mondani: „Itt vannak a könyvek, *amiket* kértél.”

Sokszor találkozunk az *ami* névmásnak efféle használatával az élőbeszédéhez közel álló stílusú írók műveiben, így Móra Ferencnél is. Ebbe a természetesen folyó stílusba jól beleillenek az *amely* helyén az *ami* névmást szerepeltető mondatai is. Lássunk egyet mutatónak: „Tulajdon az a kenyér volt, *amit* én adtam anyámnak.”

Meglepő azonban, hogy Móra műveiben, az *ami* névmásnak egy kevésbé szokásos használata is felbukkan. Ilyenkor az *ami* nem valamiféle megnevezett vagy meg nem nevezett dologra, hanem egy egész gondolatra, egész mondatra, a főmondat teljes tartalmára vonatkozik. A legvilágosabban talán a „Földhözragadt János története”-ből vett alábbi idézettel mutathatjuk be ezt a mondattani jelenséget: „*Vén ebre már kár a korpa — mondta egy különösen mérges uraság, ami olyan szép közmondás, hogy mindenkinél el kellett rá magát nevetni.*” Az *ami* névmás itt valóban teljes mondatra, az említett közmondásra utal. A magyar nyelv ilyenkor többnyire nem vonatkozó mondatdal, hanem mellérendeléssel, mutató névmással szokott élni, ekképpen: „s ez olyan szép közmondás...”

Az egész mondatra vonatkozó *ami* kétségtelenül idegen hatásra honosodott meg nyelvünkben, de különleges szerepkört, sajátos stílusértéket vívott ki magának. Móra az idézett novellarészletben az utólagos hozzátoldásnak a szerepében használja. Ilyenkor nemegyszer önállósul is az *ami*-vel bevezetett mondat. Hadd mutassunk be erre is egy példát, a „Négy apának egy leánya” című regényből: „... benne vagyok a kaszinó választmányában, a közgyűlésben, az iskolaszékben, diszelnöke vagyok a méhészegyesületnek, és pár évvel ezelőtt a csónakdába is beválasztottak. *Ami annál nagyobb tisztesség, mert én se nem iszom, se nem kártvázom.*” — Máskor meg valamely mellékebb körülmény érzékeltetésére, közbevetésszerűen él az egész mondatra utaló *ami* névmással. A „Mindennapi kenyereünk” című elbeszélésében olvashatjuk a következőket: „Elég az hozzá, hogy Jóska bekukucskált a kerítésen, *ami még nem lett volna baj*, de tudtomra is adta, hogy jelen van.”

Az *ami* névmásnak efféle használatát Mórán kívül számos más kitűnő stílusú írónk is szentesítette már. Móra stílusának vizsgálata, akinek hozzátoldás- vagy közbevetésszerű mondatait többnyire bujkáló ironia is fűszerezi, csak megerősít bennünket abban a véleményünkben, hogy az egész mondatra vonatkozó *ami* névmásnak sajátos használata új kifejezőeszközzel gyarapította nyelvünket. A nagy író születésének századik évfordulójára emlékezve, nyelvünk kincstárnyai gazdagságú hagyatékából hadd csillogtassuk föl ezt a finom művi mondat-szerkezetet.

Rácz Endre

„Az ő fogatuk nem az ön temploma felé tart”

A című választott mondatot Antonie Blondin „Nem kell a kákán csomót keresni” című elbeszélésének a Nagyvilág 1978. évi 9. számában megjelent magyar fordításából idézzük. Vajon kinek a templomáról lehet szó? Kit szólítanak ön-nek ebben a mondatban? Gondolhatunk arra, hogy valakinek a házat, palotáját vagy műtermét nevezi templomnak az író. Gondolhatunk arra is, hogy a novella egyik szereplője a szóban forgó templom tervezőjéhez, építőjéhez szól.

Kétségünk csak addig tart, ameddig a mondatot szövegkörnyezetéből kiragadva vizsgáljuk. Ugyanis az idézett szakvak egy különös *imában* hangzanak el. Az elbeszélés hőse, Abel Perrin író, aki szeretné elnyerni a Minerva-díjat, betért az Aquinói Szent Tamás-templomba, és buzgó fohászkodásba kezd: „Uram, íme itt vagyok újra, hosszú távollét után... Ön bizonyára tudja, hogy elég helytelenül viselkedem... Ön azt gondolja majd... hogy csak akkor keresem föl, amikor szívességet akarok kérni... Én a lelkem mélyén igenis bízom önbem, tudom, hogy semmi sem történik az ön tudta nélkül. Ezért méltányos volna, ha ön nekem szánna a Minerva-díjat, inkább mint Delville-nek, aki már a márkinők jelöltje, vagy Merguez-nek... Az ő fogatuk nem az ön temploma felé tart...”

Az elbeszélés szerint a jelenet templomban zajlik le, és Perrin imádkozik. Az ön tehát ebben az esetben az Isten. Az Istent azonban a hívők magyarul tegezni szokták. Nem tiszteletlenségből, hanem azért, mert a vallások és szertartásaik kialakulása idején az udvarias, megkülönböztető megszólítás, az önözés, magázás még nem létezett. Az imádságok tehát a legtöbb nyelvben az ősi, egységes tegezést, az egyes szám második személyű megszólítást őrzik szövegükben, és a nyelvszokás úgy kívánja, hogy újabb vagy rögtönzött fohászokban is tegezzék szólítsák meg az Istent.

A fordítás franciából készült, és a fordító, Rayman Katalin figyelmét bizonyára elkerülte, hogy a magyar nyelvszokástól eltér, ha a francia hívő a magyar szövegben magázza, illetőleg önözve szólítja meg az Istent. Az eredeti szöveggel azonos hatást tehát akkor ért volna el, ha így imádkoztatja hősét: „Uram, ... Te bizonyára tudod... stb.” Ha Perrin a templomba betérve történetesen a Miatyánkot imádkozta volna el, így kezdte volna szavait: Notre Père qui êtes aux cieux...; ha a fordító következetes önmagához, ezt olvashattuk volna magyarításában: „Ön, Atyánk, aki a mennyekben van...” Helytelenül! Hiszen a francia imádság többes szám második személlyel kifejezett önözésének a magyarban a tegezés felel meg.

Vida Tamás

Balázs József legújabb kisregényének stílusáról

A nyelv hajlékonysága, változatossága nélkülözhetetlen feltétele az irodalmi alkotások létrejöttének. Az író fölhasználja a nyelv lehetőségeit, s szókincsében, mondat szerkesztésében és egyéb stílusesszékkelben sajátos nyelvet alakít ki. Ezt tapasztaljuk Balázs József legutóbbi könyvében, A Szeretők és szerelmesek című kisregényben is.

A legszembetűnőbb sajátosság a látszólagos egyszerűség. Egy mai asztalos szakmunkás életének egy érdekes epizódját mutatja be: hétköznapi eseményeket, az „átlagember” életének kisebb-nagyobb fordulóit. S

Balázs József ehhez a túlzó díszítésektől mentes áttekinthető mondat szerkesztést választotta.

A jellemzések, leírások során nem bukkannak föl fontoskodó szavak, fölösleges elemek. Jó példa erre a második fejezet kezdete, ahol két rövid bekezdésben egy félbehagyott építkezés látványát és hangulatát vetíti elénk az író: „A fehérre meszelt felvonulási épületek csukott ablakait bámulták... Kalenda a gyártelep bejáratától balra épülő irodaházat figyelte: az alap már félig elkészült, az első emelet szürke paneljei is ott árválkodtak már felállítva — a

látvány, a félbehagyott építkezés csendje egy kicsit elszomorította." A rövid tárgyszerű leírást csupán a szürke jelző, a nem túlságosan nagy költői erejű (inkább már köznyelvi) árválkódtak megszemélyítés, a csend hangulati telítettsége teszi valamelyest színessé. A mindig jelen levő szereplők cselekvése maga is erősíti a hangulatot: itt a bámulók és az elszomorította ad többletet, és teszi élénkebbé a pusztá leírást.

Balázs József mondataiban is tömörségre, áttekinthetőségre törekszik.

A párbeszédes részek egy kissé más jellegűek. Gyakran találkozunk ezekben a bizalmasabb vagy éppen a vulgáris nyelv jellegzetes, néha durva szavaival, például *mandró*, *löttyögtek* ('táncoltak'), *melő, oké, balhézik, robot* ('munka') stb. Am nem viszi túlzásba használatukat. Viszont szívesen él az olyan szavakkal, amelyek csak a beszélt nyelvben fordulnak elő, s éppen ezek teszik változatosabbá a mű stílusát, életszerűbbé a cselekményt.

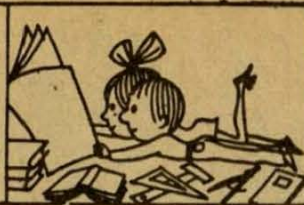
S ahogy az író mai szavakkal beszélteti szereplőit, úgy próbálja az élőbeszéd mondataikotási sajátosságait is visszaadni: a rögtönzött mondatok mindig töredezetek, hiányosak vagy tagolatlanok, a beszélő számára már ismert dolgokat nem tartalmaznak. Például: „Miért dolgozik? Nincs nyugdíja? — kérdezte Latorcza Imre. — Van nekem... Kéves... Ezért jöttem ide. Új gyár, gondoltam, több pénz. Így ígérték, ígérgetik... — válaszolta.”

Sallagmentes, szinte puritán nyelvi eszközökkel éri el Balázs József a célját. A tömör stílus és az apró részletekből összeálló cselekmény töretlen a kisregény folyamán. Szinte ugyanazokkal az eszközökkel mutatja be a szürke hétköznapokat s a feszültebb légkörű eseményeket, és ezzel is jelzi szereplőinek elhelyezkedését: nem nagy hősről és tettekről szól a könyv, hanem egy hétköznapi történet átlagóseinek életéről.

A könyv olvasása közben, gondolatvilágán elmélkedve meggyőződhetünk róla, miért csak látszólagosan egyszerű ez a stílus. Hiszen Balázs József e tömör nyelvezettel, az apró részletekből összeálló képekkel, egész könyvével mindennapi életünk sok részletének a mélyére világít rá, s az egyszerű részletekből a bonyolult valóság válik láthatóvá.

Tolcsvai Nagy Gábor

DIÁKKÖR

A borítóján Révai Miklós arcképe lesz

A diákságunk nagyobb részét kitevő szakközépiskolásoknak a többsége ősszel már a II. osztályban is új anyanyelvi tankönyvből fog tanulni. Milyen is az új tankönyv, milyen szerepe lesz a nyelvi műveltség alakításában?

A sorozat címe elsőtől negyedikig változatlanul a *Magyar nyelv* marad, de a borító arcképes megoldása — ami a szerény kiállítású tankönyvek egyetlen dísz — bizonyos egyedi jellegzet fog adni az egyes „köteteknek”. Lehetne más-más címük is, ugyanis ezentúl nem a leíró nyelvtan ismételt átvételével telnek el majd jórészt a középiskolai anyanyelvi órák. Az elsős könyvön *Magyar nyelv* helyett ez is állhatna: *Általános nyelvi és szöveg-szerkesztési ismeretek*. A másodikos *A beszéd és a nyelv a közlésben* címet viselhetné. A harmadikoson *A szép magyar stílus*, a negyedikesen pedig *Szövegismeret és nyelvtörténet* lehetne a felirat. Ezek a cím-változások is megsejtetik, hogy érdemes lesz ezentúl nyelvtanozni.

Ilyen sokoldalú anyanyelvi műveltség kialakítása az

új tanterveknek egyik fő célja. A közösség, a társadalom igénye áll mögötte. Megszerzéséhez azonban szükséges az egyéni indítek is. Mi táplálhatja ezt? Részben a tantárgy megváltozó jellege, részben pedig beszédünk botlásai és írásunk sutaságai miatti elégedetlenség önmagunkkal.

Szabó T. Attila, a magyar nyelvtudomány nagy öregje írja: „Csak a magunk beszédével és írásával való elégedetlenségből születhetik meg az a lázas, munkás igyekezet, amellyel az anyanyelv szellemének megismerésére és megőrzésére eljuthatunk.”

Az új tankönyv sokszor feltoluló kérdéseket fogalmaz meg fejezetei címében: *Mi határozza meg a mondatok közlértékét? Hogyan alakultak ki a szavak, a szófajok? Milyen a magyar hangrendszer?* Másutt inkább problémázzik: *A beszéd helyes a teljes közlésben. Gondolatok a szavak értékéről. A szó értékű nyelvi elemekről a szólásoktól a közhangokig.*

A könyv első feladata így hangzik: *Keressünk (vagy*

Gyönyörűség és szolgálat

„A szép beszédhez van tehetségem, de nem akarok érvényesülni vele. Úgy fogom fel, mint hazafias, társadalmi munkát (ti. a versenyzést), nekem gyönyörűség, más szempontból pedig szolgálat” — mondta egy középiskolás diák, a győri Kazinczy-verseny után.

Mi is történik Győrben már másfél évtizede minden tavasszon? *Péchy Blanka* alapítványa és szándéka szerint a győri Kazinczy Ferenc Gimnáziumban találkoznak azok a középiskolás tanulók, akik a szép magyar beszéd verseny megyei és fővárosi elődöntőin a legjobbnak bizonyultak. A verseny igazi nevelő erejét az mutatja,

hogy évente 8–10 ezer diák vesz benne részt.

Ez év áprilisában 118 versenyző (92 leány és 26 fiú) 51 város 108 gimnáziumát, szakközépiskoláját, szakmunkásképző iskoláját képviselte.

Sok szép egyénileg választott szöveg hangzott el nyelvünk életrajzáról, a népi hagyományokról, technika és költészet kapcsolatáról, a beszédéről, a szó keletkezéséről, a könyvről, az írásjelkekről, a szókinccsről.

A tanárok a velük folytatott beszélgetés során azt az óhajukat fejezték ki, hogy a jövőben csak olyan kötelező szöveget jelöljenek ki, amely jól érthető a tanulók

írjunk) szöveget, illetve készítsünk magnetofon-felvételeket a következő helyzetekhez! — a) „Nézd csak, evvel leptek meg a névnapomon!” — b) Vasúti helyjegyváltás (Párbeszéd) — c) Egy kellemetlen vita — d) Egy matematikai levezetés megmagyarázása.

Vizsgáljuk meg a szövegek nyelvhasználatát a közlés és a mondatfajta közötti összefüggés szempontjából!

S még további háromszáz hasonlóra kell (lehet) választ keresni.

A könyvet függelék egészíti ki, amely az összefoglaló áttekintések mellett sok újat is ad.

Ha becukjuk a könyvet, Révai Miklós arcát látjuk. Ki volt ő? Miért került a képe a tankönyvre? A magyar nyelvtudomány egyik legnagyobb alakja, a felvilágosodás korának költője, falusi csizmadia fiából lett paptanár, majd a pesti egyetem tanára.

Olvassunk bele 1802. november 8-i székfoglalójába! „Nem tudunk magyarul. Mert bizony, úgy beszélni magyarul, ahogy általában a legtöbben beszélünk, nem érdemi meg a „tudni” kifejezést...”

Előadása latinul hangzott el! Az azóta megtett utat is magába sűríti Révai arcképe egy 1979-ben megjelenő tankönyvön. A tankönyv pedig szövegekből építi meg a hidat a XIX. sz. eleje és a XX. század vége között, evvel alakítja ki nyelvhasználati mércéjét is, hogy az igényességre ösztönözzön.

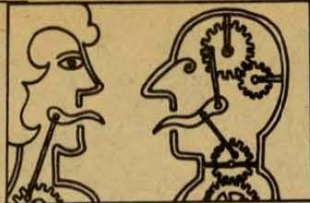
Hangay Zoltán

számára; a hűz perces felkészülési időt mindenkinek biztosítsák; minden tanuló kapjon egy-egy példányt a kötelező szövegből, hogy jelzéseit beírhasa. A bizottságok tagjai elmondták részletes megjegyzéseiket a tapasztalt hibákról.

A mezőny harminc versenyzője, a szövegek legértelmesebb megszólaltatói a *Kazinczy-érmét* kapták emlékül, de ennél a látható emléknél talán még többet jelent az a „másik emlék”, a nyelvhasználati kapcsolatos felelősségtudat, amely egy életre elkötelezetté tette őket a nyelvvelő munkára. Magatartásuk példa lesz tanuló társaik, iskolájuk, környezetük számára.

A nagyszerű 1979. évi verseny láttán az anyanyelv további „szolgálatára” hívunk mindenkit, az ország minden megyéjének tanárait és diákjait.

Graf Rezső

Tulajdonnevek az ételnevekben

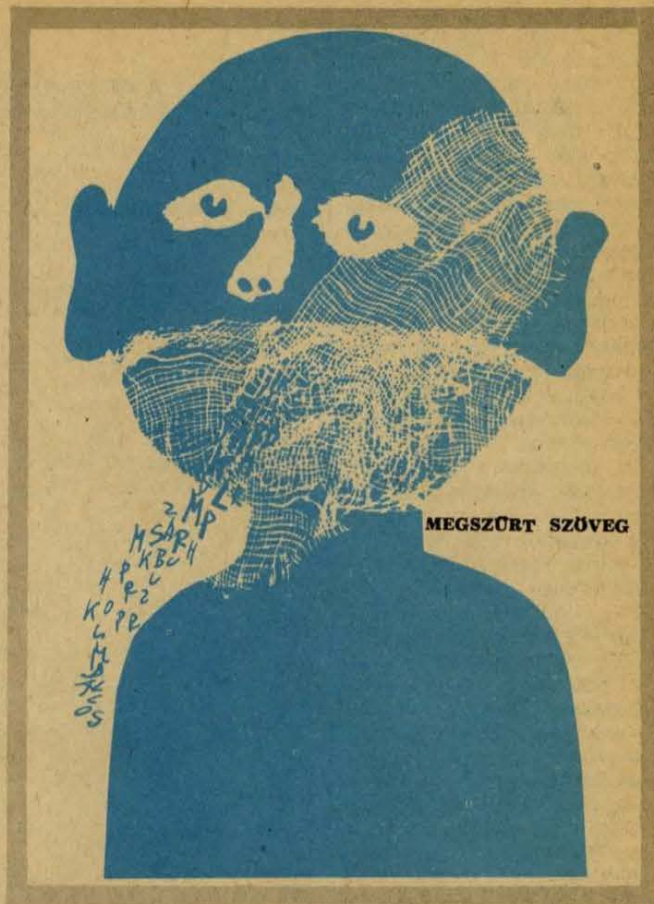
Az étlapok böngészése közben gyakran találkozunk személynevekkel. Állítsunk össze egy jó vacsorát ezekből! Előételként húsból és halból készült *Kutuzov-salátá-t* kérünk a nagy orosz hadvezér tiszteletére. A vacsorát *Wellington-bélszín*-nel folytatjuk. A vajás tésztában tálalt félig sült bélszín Napóleon waterlooi legyőzőjének nevét viseli. *Garibaldi-mogyorótortá-val* fejezzük be ezt a kissé harciasra sikerült étkezést. Ezek az ételnevek tiszteleti elnevezések, egy-egy híres ember nevét örökítik meg. Összeállíthatnánk vacsoránkat híres írókról, művészekről elnevezett ételekből is. Kezdetnének talán *Balzac módra készült zellerkrémleves*-sel, folytathatnánk *bélszínnel Victor Hugó módra*, s befejezhetnénk *Melba módra készült mandulafagylaltos őszibarack*-kal. De nemcsak Melbáról, a híres ausztrál származású énekesnőről neveztek el ételt, hanem több zeneszerzőről is. Rossiniról, aki nemcsak híres zeneszerző, hanem híres ínyenc is volt, többféle étel is megkapta a nevét. Ezek közül méltán leghíresebb a libamájjal és szarvasgombával töltött *Rossini bélszín*.

De finom ebédet állíthatunk össze magyar írókról, művészekről elnevezett ételekből is. Kezdetnének talán *Munkácsy-tojás*-sal, azaz halsalátával tálalt kocsonyázott tojással. Folytathatnánk ebédünket *Újházy-tyúklevés*-sel, amely Újházy Edéről, a neves színésztől kapta nevét. Bár kortársai szerint nem is annyira a tyúklevest, mint inkább a kakasból főzött levest kedvelte. Kérhetünk helyette azonban tartalmas *Jókai-bableves*-t is és végül *Székelyhídy-máj*-at. A sült szalonnával és sült hagymával készült roston sült máj Székelyhídy Ferencről, az Operaház örökös tagjáról kapta nevét. Az ebédet *Erkel-rolád*-dal vagy *rigójancsi*-val fejezhetjük be. A kalandos életű cigányprímásról elnevezett finom csemege népszerűségét az is bizonyítja, hogy köznévvé vált, kisbetűvel írjuk.

A leggyakoribb eset mégis az, hogy egy étel a készítőjéről, feltalálójáról kapja nevét. Kevesen tudják, hogy a népszerű *székelygulyás* neve is személynevet rejt, Székely József levéltáros családijét nevével. Többféle anekdotát ismerünk arról, hogyan találta föl Székely, Petőfi kortársa és ismerőse ezt a nevezetes ételt. Azt sem tudja mindenki, hogy a *Rákóczi-túrós* sem a nagy fejedelemtől kapta nevét hanem Rákóczi János szakácsról, a lilafüredi Nagyszálló, majd a Gellért Szálló éttermének vezetőjéről. Híres szakács nevét őrzi a *Csáky-rostélyos* is. A *Marchal módra készült májat* újabban gyakran írják kisbetűvel, *marsall-máj*-nak. Az étel első elkészítőjének, Marchal Józsefnek az apja Napóleon szakácsa volt. A Gundel család többféle étellel is beírta magát a magyar szakácművészet történetébe. Legnevezetesebbek ezek közül a *Gundel-tokány* és a *Gundel-palacsinta*. Nemcsak a szakácsok, a cukrászok is megörökítették nevüket édes műalkotásaikkal. A *Sacher-tortá-t* Metternich herceg cukrásza találta föl, mai napig is az ő nevét őrzi. De finom csemege az *August* és a *Gerbeaud-szelet* is, ezek is készítőikről kapták nevüket.

Újabban egyre többször találkozunk olyan ételekkel, amelyek kitalált személyekről, regényhősökről kapták nevüket. Egyik éttermünk nemrégiben Krúdy kedvenc ételével kínálta vendégeit. Az elmaradhatatlan velőscsont után *Szindbád-sajttál*-ból válogathatott a vendég. A névvel is Krúdy-regényt idéző *Vörös Postakocsi Étterem* étlapján állandóan szerepel a borsos, paprikás sertéscsombból készült *Szindbád-peccsenye*. S akinek ez nem elég, *Alvinczi módra készült máj* vagy *Rezeda Kázmér módra készült bélszín* mellett gondolhat a nagy íróra s ínyenc hőseire, akiknek nevét már nemcsak könyvek és filmek, hanem jóféle sülték is őrzik.

Huszár Ágnes

Kempingtábor és tudós társai

A címbe a *kempingtábor* elé nem tettem névelőt, ugyanis megszemélyesítettem. Ő az én egyik legszívesebb ellenségem a nyelvészlányításnak egyik legsikeresebb bajnoka. Nem szúr, nem vág, nem ló, csak marad. Hiába tűzte tollára Lőrincze, Grétsy, *kempingtábor* még ma is ott van a helyén, a Balatonon, a hegyek között, az utazási irodákban.

Ez a kitartás, ez a minden támadás konok átvészélése természetesen nem maradhat titokban, s ma már megjelentek „Kempingtábor” követői is. Nincs arról szó, hogy már kialakult volna a „Kempingtábor”-tábor. Magányos farkasok ők, egymástól függetlenül bujkálnak hol itt, hol ott, a hírközlési dzsungelben.

A Számítástechnika című lap például a tanyája a *diszk*-családnak. A *diszk* valaha tárcsát, lemezt jelentett, de számítástechnikaország egyes tájain ez már régen feledésbe merült. Így egyre gyakrabban mondogatják, irogatják azt, hogy *mágneslemez diszk*. Sőt nem is olyan régen történt, hogy fölbukkant a „hajlékony

mágneslemez floppy diszk”. Minthogy bizonyára vannak, akik az utóbbi kifejezéstől zavarba jönnek, hadd fordítsam le magyarra: „hajlékony lemezűes hajlékony lemez”. Ez azonban még nem minden. Úgy látszik, lassan a nyelvben is vége a magánynak, egyre terjednek a páros, mindig együtt jelentkező szavak, olyanok mint a *műszaki-tudományos, műszaki-gazdasági* és hasonló. Egyik reggel háromnegyed hétkor ezt találta a rádió: *műszaki-technikai*. Mindenesetre így reggel a dolgozónak legalább volt ereje kipihenten átgondolni: *műszaki-technikai!* Mint a Hyppolit a lakáj-ban. Hagymát hagymával! De talán nem a rádió a hibás. Ő is olvashatta valahol. Sőt, mi több... Azt akartam írni, hogy idegen nyelven is olvastam. Aztán ráébredtem, hogy nem olvashattam, hiszen ez lefordíthatatlan magyar nyelvi sajátosság. A *műszaki* és *technikai* csak a magyar nyelvben különböztethető meg. Íme, megszületett a *kempingtábor*-nak egy újabb testvére.

Kis Ádám

TERASZ VAGY SZÍNLŐ?

Mindkét szó egyaránt tagja a földrajz, a földtan és a felszínformatan szakszókincsének. A *terasz*-ra már a múlt század elejétől van adatunk, a *színlő* néhány évtizede bukkant föl. A *terasz* szótározott szakszó, a *színlő*-t még egyik szótárunk sem tartalmazza. (Bár a Révai Nagy Lexikona 1925-ben megjelent 17. kötetében már címszó.) A *terasz* meghatározását — leegyszerűsítve — így adhatjuk meg: Lépcsőzetesen vagy egymás fölött elhelyezkedő vízszintes vagy enyhén lejtős síkok.

Gyűjteményemben ötven szakszóban fordul elő a *terasz*, utalva a felszínformaváltozás helyére (*folyóterasz*, *helyi terasz*, *völgyterasz* stb.), alakjára, illetőleg részére (*terasznyelv*, *teraszmaradvány*, *teraszszelvény*, *teraszsziget*, *teraszsziget-hegy* stb.), összetételére (*sziklaterasz*, *kavicsterasz* stb.), elméleti vonatkozásaira (*teraszelmélet*, *teraszmegnevezés*, *teraszmorfológia*, *teraszrendszer* stb.).

Ezt a felszínformát egyaránt létrehozhatják belső és külső erők. Az utóbbiakhoz tartozik a folyóvizek, állóvizek, szél, jég felszínalakító (pusztító) tevékenysége. A tengerek és tavak hullámmainak — abrázió — különösen nagy a felülettartó, romboló hatása. Az ilyen eredetű és jellegű — csupán a tavak és a tengerek partján végbemenő — változások következményeit *abráziós terasz*-nak nevezik a szakirodalom. Ez a külső erő is a legváltozatosabb formákat, alakzatokat teremti meg. Ezt bizonyítják az *abráziós fülke*, *hid*, *kapu*, *partfal*, *terasz*, *torony* stb. szerkezetek.

Néhány évtizeddel ezelőtt jelent meg a *színlő* terminus — a szín 'felszín' főnévnek kétszeresen továbbképzett változata — az *abráziós terasz* szinonimájaként. A csupán a tengerek és tavak abráziós tevékenységével létrejött teraszok jelölésére szolgáló szakszó szemléletesen kifejezi a felszín alakját és a tengervízhez való térbeli viszonyát. Ilyen és hasonló születésű szavainknak csak örülhetünk.

Somogyi Béla

A „tárol” tanulságai

Takáts Géza olvasónk azt írta, hogy a „tárol” ige visszaható használata annyira el van terjedve a bel- és külkereskedelemben, hogy féltő, ma már visszazoríthatatlan. Lehetséges, hogy így van, de a nyelv művelőinek akkor is állást kell foglalniok ellene, már csak abból a megfontolásból is, hogy ne furakodjon be a köznyelvbe. Megfigyelésem szerint ez a „szakmai” nyelvhasználat még nem hatolt be a mindennapi nyelvbe. Ennek igazolására idéztem példát a Népszabadságból, de idézhettem volna más-honnan is.

Amint Takáts Géza sejtí, vannak olyan igéink — kis

számmal —, amelyek tárgyias és tárgyitalan értelemben egyaránt használatosak. Mindjárt talál is egyet: „A katoná *besorol* a menetoszlopba”, „Barátomat magasabb fizetési osztályba *sorolták be*”. Ehhez hozzáadjuk még a következőket: „A hajó *kikötött*”, „A hajót *kikötötték*”; „Jó földben *terem* a búza”, „Ez a föld csak gyomot *terem*”.

Mégis azt kell mondanunk, hogy a magyar nyelv „igyekszik” gondosan különbséget tenni a tárgyiaság és tárgyatlanság, a visszaható és nem visszaható jelentés között. Még főneveknél is! Példák: *fejlesztés — fejlődés; görbítés — görbülés; lazítás — lazulás*

stb. Ez a jelenség szinte teljesen ismeretlen más nyelvekben. (Csak a rokon finn nyelvben van meg.) Őrizzük meg hát nyelvünknek ezt a sajátosságát!

Éppen ezért nem helyeseljük az alábbi kifejezéseket sem: „Ez a fém könnyen *korrodál*” (*korrodálódik* helyett); „Szerelvény *tol* be vagy *ki*”; „Egy menü *rendel*” (a *pincérnyelvben*).

Néha az is előfordul, hogy tárgyitalan (visszaható) ige válik tárgyassá. Ilyen a *tanul*, amely eredetileg a *tanít* igealaknak a visszaható párja volt (vö. *okít — okul; tompít — tompul*). Például: „Még ebből a kudarcból *se tanult*” (= *okult*). Ma azonban a *tanul* igeet többnyire tárgyias értelemben használjuk: „Egész héten *nem tanultam semmit*”.

Szepesy Gyula

Miért „kutya” a csille?

Kezdő bányamérnök koromban Dorogon — ahol mintegy nyolc hónapot töltöttem gyakornokként — egyszer nagyon meglepődtem, amikor egy Pécs környéki aknász azt jelentette, hogy a termelés 180 „*kutya*”. Idősebb kollégáimtól azt a magyarázatot kaptam erről a számomra ismeretlen „szakkifejezésről”, hogy a régi német szaknyelvben a *Hund* csillét jelent, ez pedig a *Hund* (kutya) szónak az alakváltozata.

Mindig sértette a fületem ez az értelmetlen magyar szakszó, akárcsak a nyilván ebből származó és vékony széntelepben használatos alacsony szekrényű fejtési csille „*pincsi*” neve. Ezért magyar vonatkozása miatt különös érdeklődéssel olvastam a „*Fachausdrücke im Bergbau und ihre Deutung*” című cikkben (Grubensicherheit, 1961. 11. szám, 170. old.) a szó eredetét fejtegető ismertetést.

A cikkből megtudjuk, hogy a csille megjelölésére a *Hund* (helyesen *Hunt*) elnevezéssel még ma is gyakran lehet találkozni a német földalatti bányászatban. Ez a kifejezés a cikk szerint a szláv-ból származik, és a magyar *hintó* szóval függ össze. Agricola Georgius (a XVI. századból) arról tudósít, hogy a csillét azért nevezték *Hund*-nak (azaz *kutyá*-nak), mert állítólag a nyirkorgása a kutya vonításához hasonlított.

Ebből a cikkből az is kiderül, hogy a nyelv művelők Németországban is figyel-

meztetik a szakembereket a helyes írásmódra. Egyébként a francia 'kutya' jelentésű *chien* szó szintén él a bányászok nyelvében.

Gondolom, a fentiekből nem következik, hogy akár a *ku-*

tyá-t, akár a *pincsi*-t, hivatalos bányászati szakkifejezésnek tekintsük.

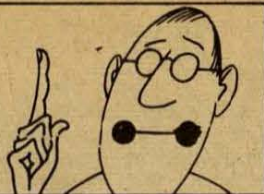
Bubics György

(A cikk először — nemi eltéréssel — a Bányászati Lapok 96. évf. 1963. 11. számában, a 894. oldalon jelent meg.)

SZÓCSEPLÉS

BESZÉLNI NEHÉZ

Az idegen szavak és nevek kiejtése

„Beszélni nehéz!” című rádióműsorunkban korábban véleményt mondtunk és véleményeket kértünk az idegen szók kiejtésének néhány kérdéséről.

Kaptunk leveleket anyanyelvünk oly szenvedélyes védelmezőitől, kik még azokat is nyelvünk bemoskolónak nevezik, akik szájukra merészelnék venni efféle szókat: *familia, dikció, modern, brutális, fázis, generáció, prédikáció*. Ilyen elvakultság ellen hasztalanok az érvek. — A mérsékeltbb nyelvtisztítók leveleire sem számhatunk időt: elvégre mi nem arról kértünk véleményt: helyeslik-e vagy elnyeljük-e idegen szók befogadását: mi a befogadottak kiejtéséről kértünk véleményt. Köszönjük mindazok fáradságát, akik csakugyan erről írtak. Nézeteik körülbelül egységesek, ezért külön-külön

nem térek ki rájuk.

A következőkben azért beszélek egyes számban, mert véleményem ezúttal nem mindenben azonos Deme Lászlóval. Tehát csak rajtam verjék el a port. Szerintem ugyanis az idegen szót amennyiben használata elől nem térhetünk ki, igyekeznünk kell eredeti hangzása szerint ejteni, jobban mondván: *eredeti hangzását megközelíteni*. Persze a hangzó-készletünkbeli hiányzó hangok erőltetése, majmolása nélkül.

Véleményemnek ezzel a részével nem is állok egyedül. De a babonásan szigorú megszorításokat én nem fogadom el, például Ferenczy Gézának azt a határozott utasítását: „Természetesen, ha egy idegen névnek, szónak valami hagyományos ejtismódja alakult ki nyelvünkben, akkor azt köves-

sük.” Még Bárcki Géza professzor is a következőket vetette ellenem, a Beszélni nehéz! című könyvről írt kritikájában: „Azt sem tartom szerencsétlenségnek, ha egy-egy meghonosodott idegen szó magyar kiejtése az idegen kiejtés hibás ismeretéből, nyilván műveletlenségből eredő botlásból származik.”

En sem tartom szerencsétlenségnek, csak olyan szégyellni való kárnak, amely elkerülhető lehetett volna. Bárcki is hozzáfűzi az imént idézett mondatához: „ha az átvétel friss, akkor még lehet ellene harcolni, bár ezt rendszeren elmulasztották, amikor még lehetett volna; így van nálunk *trencskó, sezlon* vagy éppen *sezlony, rökamié stb.*” En is hadd tegyek hozzá néhányat: *szanzone, garzone Szalzburg, Mendelzone, poéne, monstre, interjú, reneszánsz*.

Igen, idejében kellett volna harcolni ellenük; de nemcsak az újonnan felbukkanó, műveletlenségből származó hibák ellen kell folyamatosan harcolnunk, hanem a megrögzöttek ellen is, mert — mint Bárcki írja — „Arra az álláspontra helyezkedni, hogy ami van, ami elterjedt, az föltétlenül jó, különben a nyelvközösség nem fogadta volna be: alapvetően helytelen.” Igaz van. A hagyomány nem szentesíthet szarvashibákat. Meggyőződéseim, hogy ezek a jövőben ritkábban fognak felbukkanni.

Hogy mire alapítom ezt? Tényekre. Földünk lakói soha nem álmotdott közelségbe kerültek egymáshoz. Térben és légtérben legalábbis. Járunk-kelünk a világban. Ismerkedünk, barátokozunk. Hallgathatjuk közeli és távoli országok saját nyelven sugárzott híreit, műsorait. Modern oktatástechnikai módszerekkel tanulhatunk nyelveket. Folyamatosan bővül azoknak a köre, akik könnyűszerrel közelítik meg az idegen nyelv hangzását. Megszokott kiejtési formákhoz nem ragaszkodhatunk majd. Fokozatosan rákényszerülünk a nemzetközileg használt szók, nevek eredeti ejtésének lehetőségig hű el-sajátítására.

Néhány példán máris megmutathatom, hogyan módosult kiejtésük és íráskéjük a nemzetközi hírközlő szervek mintája nyomán: *Tripolisz ma Tripoli, Helzinki — Helszinki, Barcelona — Barszelóna, Szebasztopol — Szevasztópol, Kordova — Kordóba*. Folytathatnám a sort, mely mindegyre növekszik. — Kérjük: küldjenek be Önök is ilyen példákat. Ismertetjük őket. Abban a reményben, hogy vitára serkenthetjük hallgatóinkat, sőt társadalmunkat. Közös erővel elháríthatjuk új hibák születését, és a megszokottak hagyománnyá dicsoúsulását.

(Péchy Blanka 1978. VIII. 29-i rádióelőadása.)

Ahogy hallottuk, s ahogy kellett volna

„Beszélni nehéz!” című rádióműsorunknak sok levelezője kérte már: mutassuk be írásban is (a folyóiratunk első számában közzétett jelölésrendszer felhasználásával): hogyan is hangzott el egy-egy példánk, s hogyan kellett volna hallanunk. — Ha havi lappá alakulunk, ez rendszeresen is megoldható majd. Most azt a példát közöljük, mintának, amelyet a május 8-i adásban magyaráltunk meg.

1. Eredeti hangzásban:

A bonni sajtóházban pedig általánosságban az a vélemény, hogy a londoni záróokmány — hasonlóan az ezerkilencszázhetvenötös és hetvenhatos csúcskommunikéjéhez — jóindulatú, de semmire sem kötelező közhelyek gyűjteménye.

A számnevek ejtésében, meg a mondat végén is, több a szakaszhangsúly a kelleténél: jogtalanul erős nyomaték esik a „kommuniké” elejére, s mindezek miatt annak kiemelése sikkad el, hogy „közhelyek gyűjteménye”, amely résznek a „jóindulatú” nem partnere, hanem alárendeltje: jelzője. Két szünettel jobban körül kellett volna határolni, s hangerejében-magasságában lesüllyeszteni a (gondolatjelek közötti) közbevetést.

2. Jobb így mondanunk tehát:

A bonni sajtóházban pedig általánosságban az a vélemény, hogy a londoni záróokmány — hasonlóan az ezerkilencszázhetvenötös és hetvenhatos csúcskommunikéjéhez — jóindulatú, de semmire sem kötelező közhelyek gyűjteménye.

„Mit tehet arról a drága hegy, ha kincseit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiait őt sem ékeztieni, sem nagyítani, sem fölemelni nem akarják. Jegyezzük meg a nagy igazságot: minden nemzet a maga nyelvén lett tudósa, de idegen nyelven sohasem.”

(Bessenyei György: Magyarság)

„Bizonyos, hogy egy, nyelven és stílusban kifogástalan szöveget magyartalanul is fel lehet olvasni. Vannak tehát a nyelvveltségnek írásban nem rögzíthető, csak füllel felfogható elemei is. A nyelvnek nemcsak leírható része van kitéve romlásnak, hanem talán még inkább ez a jelekkel nem rögzíthető, csak hallható része.”

(Kodály Zoltán: 1937: Visszatekintés)

... A fölösleges idegen szavak használata tehát nem műveltség, hanem éppenséggel műveletlenségre vall. Aitaluk nem az európaiakhoz közeledünk, hanem azoknak az egykori primitív népeknek a királyaihoz, akik az ébresztőórát a nvakukba akasztva viselték, de ott sem időmérésre, hanem ékszerként, fitogtatásul. Tanuljunk idegen nyelveket. Minél többet, minél alaposabban! De természetesen avégből, hogy általuk idegen nyelvűekkel értesünk meg magunkat, s ne honfitársainkat készítsük ámulatra és — kacajra.

Mindenekelőtt tehát anyanyelvünket tanuljuk meg úgy, hogy szellemünknek a röpte és ne botlása keltsen mosolyt.”

(Illyés Gyula: Iránytűvel)

„Mi hát voltaképpen a nyelvművelés? A nyelv életébe való tudatos, határozott irányú beavatkozás, a nyelv fejlődésének bizonyos ésszerű korlátok közé szorítása, sőt e fejlődés irányítása.”

(Bárcki Géza: Nyelvművelésünk)

A „regionális köznyelviség”-ről

Beszélt nyelvünknek régebben két alapvető változáttal számolt csupán nyelvtudományunk. Az egyik a *köznyelv*, a másik a *nyelvjárások*. (A lényegében csak szókincsükben eltérő *rétegnyelvek*: szaknyelvek, diáknyelv, argó stb. más elbírálás alá esnek, ezeket most figyelmen kívül hagyom)

— Így még a magyar-tanárok is, ha 10–15 évvel ezelőtt szerezték oklevelüket, aligha találkoztak tanulmányaik során a regionális köznyelviség fogalmával. Beszélt nyelvünknek erre a fontos és — különösen gyakorlati vonatkozásában — igen jelentős változatára a magyar nyelvtudomány inkább csak az utóbbi egymásfél évtizedben kezdett nagyobb figyelmet fordítani, kezdte meg magának a fogalomnak a körülhatárolását, a vizsgálat útjainak-módjainak tisztázását.

A *köznyelv* — erősen elnagyolt meghatározással — beszélt nyelvünk legmagasabb szintű változata, a magyar beszéd legigényesebb formája; elvileg országosan — sőt a magyarul beszélők összességére — érvényes normákkal. Ezt a nyelvváltozatot azonban a maga ideális formájában csak nagyon kevesen használják rendszeresen és következetesen.

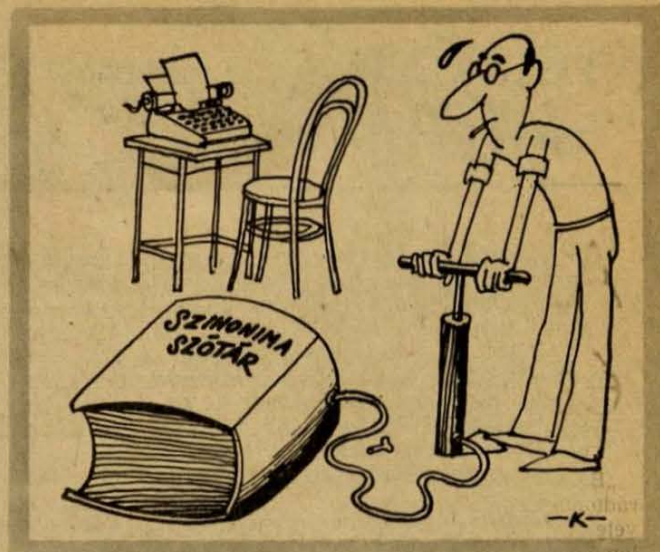
A *nyelvjárások* beszélt nyelvünknek földrajzilag — többé-kevésbé — jól elkülöníthető változatai, amelyek szókincsükben, hangtani rendszerükben (kiejtésükben) és kisebb részt nyelvtani rendszerükben térhetnek el egymástól és a köznyelvtől.

A felszabadulás óta eltelt időszak gazdasági-kulturális fejlődése igen jelentős változásokat hozott nyelvi téren is, különösen a nyelvjárások vonatkozásában, illetve ezzel szoros összefüggésben nyelvünk rétegződésében. A nyelvjárások az iskoláztatás, a rádió-áttelevízió, a film, a színház, a napisajtó stb. hatására erősen bomlóban vannak, legjellegzetesebb sajátásaik — mindenekelőtt a kiejtés tekintetében — visszaszorulnak s helyüket a köznyelvi vagy ahhoz közel álló formáknak adták át. Azaz: a nyelvjárásokon belül bizonyos rétegződés tapasztalható,

s az egyes nyelvjárások tipikus, ősi változatát ma már egyre kevesebben beszélik. Ebből értelemszerűen következik, hogy mind nagyobb tömegek beszélnek olyan nyelvváltozatot, amely — klasszikus értelemben — már nem nevezhető nyelvjárásnak, hisz az illető vidékre jellemző, még ma is élő, ma is használt nyelvjárás-változatoknak számos jellegzetes sajátága már nem található meg benne; de ugyanakkor még nem nevezhető köznyelvnek sem, hisz annak normáitól több vonatkozásban szintén eltér. A beszélt nyelvváltozatoknak ezeket — a köznyelv és a klasszikus nyelvjárások között elhelyezhető — típusait nevezzük *regionális* (táji) *köznyelv*-nek, s velük kapcsolatos nyelvi problémák összefoglaló megnevezésére szoktuk használni a *regionális köznyelviség* kifejezést.

Talán az eddig elmondottak alapján is nyilvánvaló, hogy a regionális köznyelvek között két irányban is erős tagolódással kell számolnunk. Az egyik az ún. „vizszintes” tagolódás, tehát a földrajzi jellegű elkülönülés. Hogy csak egy-két példát említsék: a Szombathelyi vidéki regionális köznyelv egyik jellemző vonása, hogy jelentkezik benne az *e:ë* hangok megkülönböztetése (*embër, tË*); a Szeged vidékeire, hogy bizonyos *ë-k* helyén *ö* hallható (*embör*), a Debrecen vidékiben viszont egységesen *e-s* ejtést találunk (*ember, te*). Vagy a Szombathelyi vidéki regionális köznyelvben elsősorban a *kukorica* szó él, míg a Debrecen vidékéire inkább a *tengeri* elnevezés jellemző. Ez természetes következménye annak, hogy minden regionális köznyelv tartalmaz bizonyos nyelvjárási sajátosságokat. Minthogy azonban — ahogy már említettem — a regionális köznyelvekből éppen az egyes nyelvjárások legjellegzetesebb sajátosságai szorulnak ki, kétségtelenné látszik, hogy kevesebb regionális köznyelvtípussal kell számolni, mint ahány nyelvjárástípust számolhatunk.

A tagolódás másik irányát „függőleges” tagolódásnak nevezhetjük; ebben

egyetlen nyelvváltozatot belül a köznyelvi és nyelvjárási sajátosságok aránya a mérvadó. Ismét csak egy-két példán szemléltetve: az ősi nyelvjárásra jellemző *lú, kü, szíp* típusú ejtémód már nem — vagy csak egészen elszórtan — jelentkezik ugyan, hallható már a köznyelvvel azonos *ló, kő, szép* ejtés: de a *lőu, kőü, széip* — a köznyelvi normához közelebb álló, de attól azért még mindig eltérő — változatok még viszonylag elég gyakoriak. Nyilvánvaló, hogy a változatok száma igen nagy lehet, s ezek valóban úgy olvadnak egymásba, mint a szivárvány színei. A regionális köznyelvek egyes változatainak a függőleges tagolódáson belüli esetleges elhatárolása elvismódszertani és gyakorlati szempontból egyaránt nagyon bonyolult feladatokat ró a nyelvtudományra, s ezek megoldására még az első lépéseket is alig tettük meg.

A regionális köznyelv „minőségét” — már az egyes egyén szempontjából is — számos objektív és szubjektív tényező határozza meg. Pl.: a szociális származás, a család, az iskolázottság foka, a munkahely, a baráti kör, a kulturális érdeklődés, az anyanyelvi igényesség mértéke stb. Úgyhogy a regionális köznyelviség problematikájának vizsgálata tulajdonképpen nem is tekinthető a hagyományos értelemben vett nyelvészeti kutatómunkának, hanem szinte már a *szociológia* egy sajátos, nyelvészeti vonatkozású ágazata.

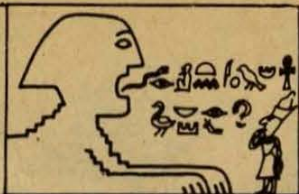
A regionális köznyelviség vizsgálata a magyar nyelvtudománynak sajátos jellegű, új területe. Megoldandó feladat még fogalomrendszerének pontos definiálása, a kutatási célok és feladatok

világos körülhatárolása, a kutatási módszerek, az anyaggyűjtés és anyagfeldolgozás eljárásainak kialakítása is. Maga a kutatás tehát még erősen kísérleti jellegű. A munka azonban több irányban is megindult, sőt az eddigi próbálkozások eredményeiből rövidesen egy tanulmánygyűjtemény is megjelenik, amelynek pozitív és negatív tanulságai — remélhetőleg — jó alapot adnak ahhoz, hogy a további kutatások már nagyobb tapasztalatok birtokában, magasabb szintről indulhassanak.

A regionális köznyelvek vizsgálata tipikusan olyan feladat, amelyben a nyelvtudomány számára nagyon hasznos munkát végezhetnek a vidéki városokban élő és dolgozó — a nyelvészeti kutatómunka iránt is érdeklődő — tanárok. Környezetük és tanítványaik zöme, hasonlóképpen tanítványaik szüleinek jó része is nyilvánvalóan a helyi regionális köznyelv valamely változatát beszéli. Így már pusztán spontán megfigyelésekkel is a helyi regionális nyelvhasználatnak számos jellegzetességét rögzíthetik; s ha ezt — immár megfelelő ismeretek birtokában — rendszeres vizsgálatokká fejlesztik, nagyon értékes adatokat szolgáltathatnak a regionális köznyelvek leírásához. Ilyen irányú munkájában minden tanárt készséggel támogatnak szakmai tanácsokkal azok az intézmények, amelyekben effajta kutatások már régebben folynak. Így: az MTA Nyelvtudományi Intézete, a budapesti Eötvös Loránd, illetve a szegedi József Attila Tudományegyetem, valamint a szombathelyi tanárképző főiskola magyar nyelvészeti tanszéke.

Imre Samu

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Tovább folytatjuk *Pontozó* című, folyamatos megfejtési létraversenyünket. Ezúttal öt játékos nyelvi feladványt teszünk közzé, s megint mindegyik mellett feltüntetjük a vele szerezhető pontok számát. A megfejtők pontjait rendszeresen nyilvántartjuk, s az élcsoport helyzetét a jövő évtől kezdve mindig közöljük is. De a pontversenytől függetlenül is minden alkalommal kisorsolunk tíz könyvet a helyes megfejtést beküldők, illetve az abban a hónapban legtöbb pontot szerzett megfejtők között, így most is.

A 2. szám rejtvényeinek helyes megfejtése a következő:

1. Foglalkozásuk ismeretlen. *Segédrendező, légtornász, kazánkovács.*

2. Különbségjáték. *Adaptál:* alkalmassá tesz, átalakít — *adoptál:* örökre fogad. *Alpaka:* dél-amerikai lámafajta — *alpukka:* réz, nikkel és cink ezüstfehér színű ötvözete. *Baryton:* a tenor és a basszus között levő férfihang — *baryton:* tubaszzerű rézfúvós hangszer, illetve 18. századi vonós hangszer. *Diván:* államtanács a régi Törökországban — *divány:* kerevet. *Kobra:* dél-ázsiai mérges kígyó — *kopra:* a kókuszdió megszárított belső, olajos része.

3. Plusz egy hang! *Közöny — közlöny. Hárfa — hársfa. Kacsó — kancsó. Patina — platina. Acél — arcél. Bicska — bricska.*

4. Felcserélt szótagok. *Buta — tabu. Termes mester. Akkád kádak. Mela lamé. Döre redő. Romló lórom.*

5. Kodály Zoltán a nyelvről. Semmi sem jellemző anyyira egy nyelvre, mint sajátos hangzása.

A 2. számban közölt rejtvényeket helyesen megoldó olvasóink közül a következők nyertek egy-egy könyvet:

Bartha Ilona, Makó, Hunyadi u. 20 b fsz. 2. (6900)
Domokos Józsefné, Tardona, Dózsa u. 2. (3644)
Fonyó Lászlóné, Mosonmagyaróvár, Ady Endre u. 15. (9200)
László József, Hódmezővásárhely, Szántó Kovács u. 88. (6800)
Dr. Letenai Károly, Budapest, Attila út 22. (1013)
Nagy Balázs, Tatabánya, Réti u. 73. I. l. (2800)
Suba András, Budapest, Batthyány u. 32. (1015)
Szabó László, Tiszabura, Dózsa György u. 150. (5235)
Topolcsik Ferencné, Tolmács, Béke u. 24. (2657)
Uzoni László, Budapest, Szűret u. 13. (1118.)

1. Kenguru-szavak. Egy kis igyekezettel játékból alkothatunk olyan kifejezéseket, amelyek — mint a kenguru a kicsinyét — magukon, illetve magukban hordják rokon értelmű rövidebb megfelelőjüket is. A *finom figyelmeztetés* kifejezésben pl. benne rejlik ez a szó is: *intés*, a *piciket lüheg*-ben ez: *piheg*. Az alábbiakban bemutatunk hat fiahordó szót. Ahhoz, hogy olvasóink megtalálják a bennük meghúzódó szinonimákat, bizonyos betűket, betűjegyeket el kell hagyniuk, a megmaradó betűk sorrendjét azonban nem szabad megváltoztatni! (Megfejtése szavanként 2, összesen 12 pont.)

Diákok tanítása:

Csalafinta eljárás:

Megesett történet:

Helyére pakol:

Elektromos motor forgórésze:

Tartja a markát, hálás, ha kap:

2. Neves ismerősök — ismerős nevek. Mindent helyesen írni bizony nem könnyű. Már hogy is volna az, amikor még az azonos hangzású neveket sem mindig írjuk azonosan! De

azért fejtő a fejtő, hogy még az ilyen feladatot is meg tudja oldani. Az alábbi névpárok tagjai közül minden esetben csak az egyik helyes, szabályos. De vajon melyik? (Megfejtése nevenként 1, összesen 10 pont.)

Oscar Strauss	vagy Oscar Straus?
Johann Strauss	vagy Johann Straus?
Vahot Sándor	vagy Vachott Sándor?
Vahot Imre	vagy Vachott Imre?
Széchenyi Ferenc	vagy Széchényi Ferenc?
Széchenyi István	vagy Széchényi István?
Franz Kafka	vagy Franz Kafka?
Kafka Margit	vagy Kafka Margit?
El Greco	vagy El Gréco?
Juliette Greco	vagy Juliette Gréco?

3. Mit jelent, ha emberre vonatkozik? Az állatok jellegzetes hangját gyakran külön szóval jelöljük meg. Ezeknek az „állati” igéknek azonban nemegyszer emberi jelentésük is van. A *nyerít* pl. a ló hangjára utal. De emberre is mondhatjuk, hogy *nyerít*, ha éles hangon nevet, vihog: Mit jelentenek emberre vonatkoztatva a következő állathangjelölő igék? (Megfejtése 3—3, összesen 18 pont.)

Hápgog:

Kárál:

Kurikol:

Makog:

Nyávog:

Turbékol:

4. Szabadságot szavak. A következő mondatok mindegyikében „szabadságotunk” egy szót vagy kifejezést, s hogy a szövegben ettől föl ne boruljon a rend, a hiányzó szavakat egy-egy betűrejtvényre helyettesítettük. Megfejtésül csupán a betűrejtvényre helyettesített szavakat, szókapcsolatokat kell beküldeni! (4—4, összesen 20 pont.)

Ügyszólván csak CSAÁR van a pályán.
Mindig mosolygok, ha látom, milyen SÜL.
Egy lakásban a SYLM nem megvetendő dolog.
A szélső egy mozdulattal EB a labdát.
Ez bizony már ÉÉ, LÓ!

5. Halász Gyula a nyelvről. Halász Gyulának, az Édes anyanyelvünk című, 1938-ban megjelent, nagyhatású könyv szerzőjének a nyelvről szóló megállapítását rejtettük el keresztrejtvényünk fő soraiban. (Megfejtése 25 pont.)

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1979. október 15-ig. Arra kérjük megfejtőinket, hogy a borítékra írják rá: Pontozó.

E számunk rejtvényeinek szerzői:

Borbély Károly, Filó Katalin,
Grétsy László, Kun Erzsébet

Halász Gyula a nyelvről

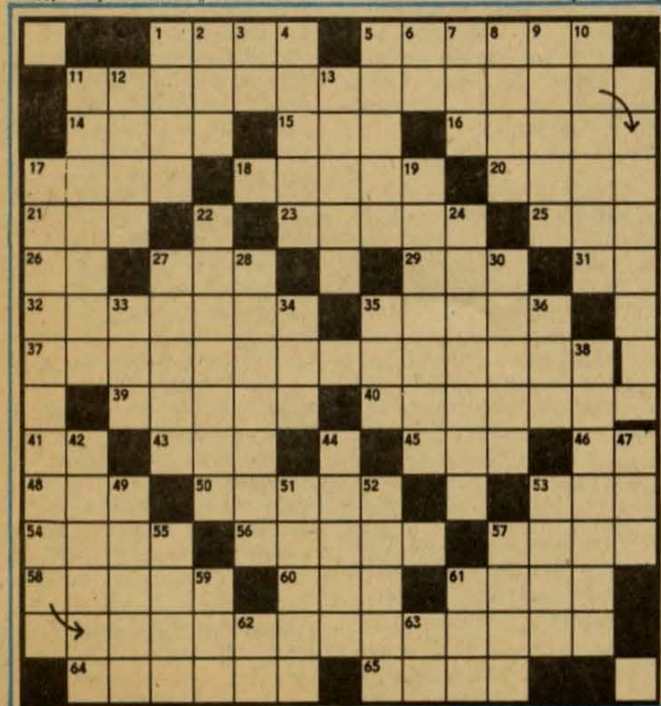
Halász Gyula mondását idézzük a vizsz. 11., 37. és a függ. 17. sz. sorban.

VIZSZINTES: 1. Közismert gépkocsimárka. 5. Baranya megyei község lakója. 11. A mondás első része (zárt betűk: A, Á, B). 14. Abu...; az első arab kalifa volt. 15. Magot hint. 16. Han-nyagul jegyezet. 17. József Attila verse. 18. Boszorkánypereiről hírhedt város. 20. Ez a „bíró” Móricz Zsigmond regénye. 21. Az indium és az oxigén vegyjele. 23. Megszabadul terhétől. 25. Negatív filmek fényérzékenységi egysége. 26. Holland gépjárművek jelzése. 27. Ábrázat. 29. Nobel-díjas dán biokémikus. 31. Fordított kicsinyítő képző. 32. Olimpiai bajnok vívónőnk. 35. Égési termék. 37. A mondás második része (zárt betű: Z). 39. Északolaszországi város. 40. Kúszó hajtású hüvelyes növény. 41. Hamis. 43. Bakdaru része! 45. Mely személyek? 46. Tiltakozás. 48. Oitáliai eredetű női név. 50. Régi orosz hosszmeték. 53. Fogoly. 54. ...víz; mezőföldi patak. 56. Mutató névmás ragos alakja. 57. Kelet-ázsiai teherhordó napszámos. 58. Erős illatú fűszernövény. 60. O. Á. J. 61. Semmikor. 64. Konyhakerti növény, névelővel. 65. Huzal.

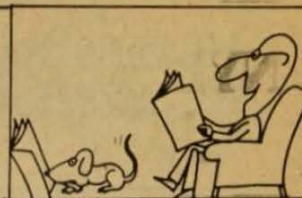
FÜGGŐLEGES: 1. Kiváló művészettörténész volt (Károly). 2. Levegő, görög szóval. 3. Római szám és annak tíze. 4. A vizsz. 56. sz. alatti sor ritkábban használt, népies alakja. 5. Több

oroszcár neve. 6. ...-móg (=dohog). 7. Fekete István kisregénye. 8. Életkörülményeink — jó vagy rossz — alakulása. 9. Időszámításunk előtti birodalom Mezopotámiában, illetve annak fővárosa, népe, nyelve. 10. Cabet, francia gondolkodó híres regényéből ismert utópisztikus társadalom, államrend. 11. A gyapjúhoz hasonló műanyagszál, névelővel. 12. Verne-alak, hős kapitány. 13. Nem langyos, de nem is forró. 17. A mondás harmadik, befejező része (zárt betűk: M, N). 19. A gerinces állatok egyik rendje. 22. Drámai hősnő. 24. A fizikai hő mennyiségének mértékegysége. 27. Bródy Sándor színműve. 28. Világhírű indiai politikus, békeharcos. 30. Mesebeli erdei törpék. 33. ...Kyu szigetek (Japán legdélebbi birtoka). 34. Ibanez egyenmű betűi. 35. Neves tévéfilmoperatőr (Igor). 36. Bakonyi hegycsúcs. 38. Terítési kellékek. 42. „Angot asszony...” (Lecocq-operett). 44. Fegyelmi úton töről a tagság soraiból. 47. Fejletlen béka. 49. Latin kifejezés, a m.: másképpen, igazi nevén. 51. Lakrészt. 52. Vízi nimfa a görög mitológiában. 53. Öltözet. 55. Kiváló szobrász volt (Miklós). 57. „A kemény vitéz” neve Garay János művében. 59. S. Z. S. 61. Háromszor mondva: szállóigévé vált Hamlet-idézet. 62. Előidéző, tényező. 63. A stroncium vegyjele.

Borbély Károly

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Dr. Engel Károly — 1136 Budapest, Sallai Imre u. 5 b — a Magyar Nemzet 1979. márc. 13-i számának „Korda és a mayerlingi tragédia” c. cikkét olvasva a következőkre figyelt föl:

„El is készült a film, Korda olyan pompásan csinálta meg, hogy nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is osztatlan sikert aratott volna; de a cenzúra betiltotta. Így hazánkban sohasem került színre, de külföldön annál több helyen mutatták be.”

A két mondat tartalmi ellentmondása nyilvánvaló. A logikátlan fogalmazás miatt nem könnyű kikövetkeztetni, hogy hol mutatták be a filmet, illetőleg hogy hol tiltották be. Így érthetőbb lett volna a közlemény: El is készült a film, Korda olyan pompásan csinálta meg, hogy nemcsak külföldön, hanem Magyarországon is osztatlan sikert aratott volna. Külföldön sok helyen bemutatták, de nálunk a korabeli cenzúra betiltotta, s ezért a hazai közönség nem láthatta.

Geröfiné Bauer Zsuzsa — 1181 Budapest, Bókay Á. u. 96. — a Magyar Nemzet 1979. febr. 27-i számában ezt az érdekes hírt olvasta:

„Az általános iskolában 10 ezer elsős kezdi meg tanulmányait, tízezerrel több, mint az idén.”

Az idei tanévben ezek szerint hány elsős kezdi meg tanulmányait? — kérdezi levélírónk, s kérdezheti e hír valamennyi olvasója.

Lévai Istránné — 6721 Szeged, Lengyel u. 14. — a Népszabadság 1978. dec. 10-i számának egyik cikkéből arról értesült, hogy az idei hajviseletben nosztalgia a divat. S hogy milyenek a „nosztalgiafrizurák”, azt a cikk egyik mondata így írja le:

„A félhosszú haj nem a hajtónél göndörödik, de onnan aztán nagyon.”

Úgy véljük, ez a felvilágosítás bizony nem könnyíti meg azoknak a dolgát, akik az új divatot követni akarják.

Dr. B. M. a Népegészségügy c. folyóirat 59. évfolyamában ezekre a közleménycímekre bukkant:

„Belgyógyászati osztályra beutalt idős betegek kórházi igénybevétele”. „Mozgásszervi betegségek irányában végzett vizsgálatok a balassagyarmati szociális otthonban”. „Klinikai betegek elvárásai az egészségnevelés irányába.”

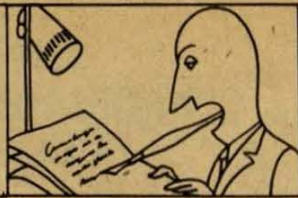
Idézzük levélíróknak e címekhez fűzött megjegyzéseit: Egy dolgozat címétől azt várja az olvasó, hogy jelezze mondanivalójának tárgyát. Az első azonban inkább egy bűnügyi riport címe lehetne. Azt sejteti, hogy idős betegeket vesznek igénybe a kórházban, talán dolgoztatják, vagy más módon használják ki a szegény, kiszolgáltatott öregeket. A szövegből aztán kiderül, hogy az idős betegek számarányát vizsgálják. A második és harmadik cím elemzésére nincs is szükség; nyelvi ficamok bosszantó sűrítménye mindkettő. — Egyetértünk levelezőnk véleményével: bár kissé szigorúan fogalmazott, helyesen ítélkezett.

Fürst Gábor — 1034 Budapest, Doberdó u. 6 a — a Magyar Ifjúság 1979. febr. 9-i számában erre a zavaros szövegrészre lett figyelmes:

„Rendteleg telefonhívást kapott a novemberi választási győzelme óta Elisabeth Taylor és férje, John Warner, Virginia állam új szenátora. A legtöbben a színésznőből lett politikai feleségének gratuláltak, mondván, hogy tulajdonképpen Elisabeth Taylor nyerte meg a szenatori helyet férjének.”

Valóban meglepő dolgokról tájékoztatja az olvasót az idézett hír. Először is arról, hogy a közismert színésznőből politikus lett. Ez önmagában még nem is olyan lehetlenség. De hogy nő létére felesége van, ez bizony nem mindennapi dolog. Persze, ha a hibázott szerkezetet a következő formában írták volna, a közlés sem lett volna olyan különös. A legtöbben a színésznőből lett politikai feleségnek gratuláltak.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

FIX, HOGY VIX!

1919. március 20-án kapta meg a Károlyi-kormány az antani fenyegető levelét, amelyet aláírójáról Vyx-jegyzék gyanánt szokás számon tartani, immár 60 éve — hibásan. Történéseink ugyanis a Párttörténeti Intézetben és az Országos Levéltárban őrzött dokumentumok saját kezű aláírásai alapján már másfél évtizeddel ezelőtt kiderítették, hogy a francia alezredes a nevét nem *y*-nal, hanem *i*-vel írta, tehát *Vix*-nek. A szűk szakmai körökön kívül azonban — sajnos — máig sem terjedt el a helyes névforma, ezért a tankönyvekben és a legtöbb, ezzel a történelmi időszakokkal foglalkozó munkákban, sőt, még az idei évforduló sajtóközleményeiben is a pontatlan írásmóddal találkozunk.

Mi a hiba valószínű forrása?

Alighanem a múlt század végi, e század eleji előkelőbb gondolkodásmód és

a régi *y*-os nemesi nevek hatását érhetjük itt tetten. Azaz: egy „elegáns” nevet „természetesen” *y*-nal kell írni, és egy francia név mi más lehet, mint elegáns! A helytelen írásmód konzerválódásának oka pedig az (ezt már biztosan állíthatjuk), hogy a név írásmódját nemigen lehetett ellenőrizni. Ferdinand Vix a francia hadselegben és a francia történelemben nem volt jelentős személyiség. A neve nincs benne egyetlen jelentősebb, közközen forgó francia lexikonban, kézikönyvben sem. Így — nyilván a sajtó hatására — az „elegáns”, ám hibásan leírt változat lett szokássá írásgyakorlatunkban.

Reméljük, hogy — a Kosuth Könyvkiadónál először 1972-ben megjelent Munkásmozgalom-történeti Lexikon kötetendő példája nyomán — most már végre teret fog hódítani a helyes *Vix*-jegyzék írásmód.

Novotny Júlia

HOL NÉZZÜNK UTÁNA?

Bizonyára sokakban él a vágy, hogy megtudják, miért így vagy úgy írjuk le egyes szavainkat, mondatainkat, de nem tudják, hol nézhetnek utána helyesírási kérdéseiknek. Nekik szeretnénk segíteni a magyar helyesírás rendszerét ismertető könyvek bemutatásával.

A magyar helyesírás hivatalos akadémiai szabálykönyphöz, A magyar helyesírás szabályainak 1954. évi. tízedik kiadásához igazodunk. Ennek szabályzati része 438 pontot tartalmaz, a hozzá kapcsolt szójegyzékben pedig körülbelül 20 000 szó található abc-rendben. Kibocsátása óta két milliónál több példányban fogyott már el.

A nyomdászok — érthető okokból — finomabban árnyalt szabályokra tartanak igényt, ezért a maguk belső használatára (1971-ben és 1972-ben) kiadták a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó című könyvet. A könyvüzemi forgalomban nem kapható kiadvány az Akadémia Helyesírási Bizottságának közreműködésével tovább részletezett szabályokat, kiegészítő határozatokat, szaktudományi írás-szabályokat, egy kis szójegyzéket, továbbá a helyesírásmagyarzó írásokat közül.

Sokan, akik csak egy-egy szóalak írásmódjára kíváncsiak,

nem az akadémiai szabályzatot veszik elő, hanem inkább a Deme László és Fábian Pál szerkesztette Helyesírási tanácsadó szótárt, amely az Akadémiai Kiadónál 1961 óta már többször is megjelent. Ha ügyesen használjuk, a hasonló példák segítségével magunk is következtethetünk a helyes írásmódra akkor is, ha a szótár nem közli az éppen leírandó szóalakot.

Azok számára, akik helyesírásunk logikájának megismerésére vágyunk, érdeklődnek a részek összefüggéséről, 1966-ban közrebocsátották A magyar helyesírás rendszere című kiadványt. Az 55 oldalas könyv Deme László, Fábian Pál és Bencédy József munkája.

A helyesírás ügyének gondozói egy olyan szabályzatot is szerkesztettek, amely 128 pontban tárgyalja a lényeges ismereteket. Ezzel a tömörségével elsősorban a helyesírás elsajátítására kötelezett tanulóifjúságot segíti, de kiválóan megfelel a nagy „írói közönség” mindennapos használatára is. A gyakorlatias szójegyzéket is tartalmazó kiadványt Fábian Pál szerkesztette Graf Rezsővel és Szemere Gyulával együtt.

Sz. A.

Rövidítsünk! — De hogyan?

Bizonyára életünk egyre gyorsuló ritmusával függ össze a rövidítések és az évfűzedekekkel ezelőtt még ritkaságszámba menő mozaikszók divatja. A hivatalok, intézmények, vállalatok, szervezetek stb. teljes neve helyett általában olyan rövidített formákat használunk, amelyek a hivatalos név elemének kezdőbetűiből vagy több betűből álló „mozaikjaiból” alakultak. Lépten-nyomon ilyen mozaikszavakba ütközünk. — Az élelmiszert a KÖZERT, a TEJÉRT s a ZÖLDÉRT üzleteiben vásároljuk meg, elektromos háztartási gépeinket a KERAVILL-ban vesszük, s ha elromlanak, a GELKA-hoz fordulunk segítségért; nyári szabadságunk idején az NDK-ba, a SZU-ba vagy az NSZK-ba látogathatunk; a legfrissebb külpolitikai eseményekről az MTI tudósításaiból értesülünk; ismeretterjesztő előadásokat a TIT jóvoltából hallgathatunk stb.

A mozaikszók alakja állandó, írásuk többnyire nem okoz gondot. Néhány könnyen megjegyezhető — szabályra talán érdemes azért felhívni a figyelmet

A mozaikszavakat csupán nagybetűvel írjuk. Az egyes betűk után nem teszünk pontot, még az utolsó betű után sem. Az intézménynevek hosszú *i*, *ú*, *ü* hangjait egyes mozaikszavakban rövid magánhangzóval ejtjük és írjuk, pl. MUOSZ (Magyar Újságírók Országos Szövetsége), VITUKI (Vizgazdálkodási Tudományos Kutatóintézet) stb. A rövidített nevek végső magánhangzóit akkor is változtatlanul hagyjuk, ha a névhez ragozat kapcsolunk, pl.: az EMKE-ben, az USA-ban.

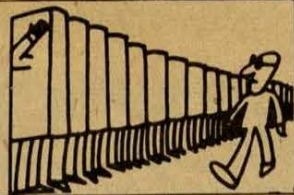
A névelő alakja mindig a mozaikszó kiejtett formájához igazodik. A magánhangzó nélküli mozaikszavakat betűnként ejtjük, pl.: az SZTK ejtése: *esztéká*, a BNV ejtése: *béenvé*. A több magánhangzót is tartalmazó neveket pedig egybeejtjük, pl.: OFOTÉRT: *ofotért*, BUVÁTI: *buváti* stb. A névelő alakja egyáltalán nem okoz nehézséget példáinkban: az SZTK, a BNV, az OFOTÉRT, a BUVÁTI. Néha azonban nem ilyen egyszerű a dolog. Így a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége név elemeinek kezdőbetűiből alakult mozaikszó esetében sem,

Az MTESZ nevet általában — szabálytalanul! — *metesz* alakban ejtik, s ennek hatására néha írják is. A szabályos ejtése ez lenne: *emtéesz*. Más olyan, csupán egy magánhangzót tartalmazó mozaikszavakról is tudunk, amelyeknek kiejtett — és néha írott — alakjában egy, csupán az ejtés könnyítését szolgáló magánhangzó került. Ilyen például a *Budapesti Textilnagykereskedelmi Vállalat BÉTEX* rövidítése. Ebben a mozaikszóban nincs az *é*-nek az ejtés könnyítésén kívül semmi más szerepe. Ez is „szabálytalan” alakulat, annál is inkább, mert az első mássalhangzó betűjejtés és a *t*-vel kezdődő rész egybejtés alakjának összekapcsolásából származik. A GYSEV (Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút) nevét is *gyesev*-nek ejti mindenki, és az FVV (= Fővárosi Villamosvasút Vállalat) elődjét jelölő, csupán mássalhangzóból álló BSZKRT-ot is csak *beszkárt* alakban lehetett — s lehet még ma is — hallani. Példáink csak abban különböznek a MTESZ-től, hogy — a szökezdő mássalhangzó jellege és ejtése folytán — nincs névelőhasználati problémánk: a *b*-vel és *gy*-vel kezdődő mozaikszó elé csak a alakú határozott névelőt tehetünk, akár betűjejtés (pl. a BKV, mert így ejtjük a nevet: *békávéré*), akár egybejtés névről van szó (pl. a BAV, mert ejtése: *báv*).

Az előbb említettek alapján az MTESZ *metesz* ejtését sem kifogásoljuk. Sőt — figyelembe véve ennek az ejtésváltozatnak az elterjedtségét, mondhatnánk így is: hagyományos voltát — úgy véljük, hogy sokkal jobb, egyszerűbb, a névelőhasználat szempontjából is könnyebben „kezelhető” rövidítésforma a METESZ, mint a mai hivatalos használatnak megfelelő, de a határozott névelő helyes változatának kiválasztásakor örökösösen nehézséget okozó, s a fülnek sem éppen kellemes *emtéesz* ejtésű MTESZ. Ezért azt tanácsoljuk az illetékeseknek, hogy az MTESZ rövidítést hivatalosan is alakítsák át METESZ-re. Így a név kiejtésével és a névelő alakjával se lesz többé gond. S a METESZ és az MTESZ hívei közti — mind ez ideig terméketlen — vita is megszűnik. Ez sem megvetendő szempont!

T Urbán Iлона

SZEMLE

1971-ben országos mozgalommá tágult A magyar nyelv hete, amely addig a TIT budapesti Kossuth klubjának évenkénti előadásorozata volt. Az idén — tizenharmadik alkalommal — e tárgykör Az anyanyelv hetévé bővül: felölelve a hazai nemzetiségek anyanyelvi művelődésének gondját is. Ennek jegyében — és szinte jelképesen — a tarka nemzetiségű Békés megyében tartották meg az országos központi rendezvényeket április utolsó hetében. Békéscsabán Anyanyelv és kultúra címmel országos tudományos konferenciát rendeztek, amelynek előadásain többek közt az anyanyelvi nevelés kérdéseivel, a kétnyelvűség világjelenségével és nemzetiségünk anyanyelvi művelődésével foglalkoztak. A nemzetiségi települések lakosai szlovák, román, délszláv és német nyelven hallgathattak előadásokat anyanyelvük és művelődési hagyományaik ápolásáról.

A magyar nyelv hetét természetesen más megyékben is megrendezték. Alapvető fontosságú témát tárgyaltak meg pl. Pécsen. A gyermek és az anyanyelv címmel: a magyar és a nemzetiségi anyanyelvi nevelés feladatait, módszereit. — Budapesten is majdnem 50 előadást tartottak. Írók, irodalomtörténészek közreműködése adott itt is újabb szint és gazdagodást a nyelvhet programjának.

Az Egyesült Államokban is volt magyar nyelvhet: áprilisban Washingtonban tanácskoztak az amerikai magyar hétvégi iskolák tanárai nyelvünk és kultúránk minél eredményesebb terjesztéséről. Munkájukban nagy jelentősége van a Magyarországról kapott tankönyveknek s az itthoni nyári tanfolyamoknak. Nagy szükség volna azonban fiatal, szakképzett pedagógusok kiküldésére is.

Áprilisban a Móra Ferenc centenáriumi keretében rendeztek országos középiskolai prózamondó versenyt az író szülővárosában, Kiskunfélegyházán. Kevés írónk van, akinek nevét méltóbban viselhetné egy ilyen verseny, hiszen Móra a legfiatalabbak egyik első klasszikusa, nyelvünk gazdagítója, aki a természetesség varázsával hat.

„Úgy érzem, a nyelvésznek az egész életét magához kell ölelnie, hogy feladatának megfelelhessen.” Nyolcvanadik születésnapján bölcs tapasztalatként mondta e szavakat Bárczi Géza. De nemcsak mondta, hanem életelvként meg is valósította. Neve ezért vált közismertté, munkássága nemcsak szakmai érték, hanem szellemi közkinccs. E gazdag életműnek rendszerező és összefoglaló áttekintését adja Szathmári István a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványainak sorozatában: Bárczi Géza (1894—1975) és a magyar nyelvtudomány. (B. L.)

Az irodalom évente nevek tucatjával és művek százai-val gyarapodik, s ez a tankönyvek régebbi anyagának állandó zsugorítására, sőt elhagyására kényszerít. A régiakat kiszorították új alkotók és műveik. A korszerűsége törekvő távlathánya azonban nemcsak mértéktesítést okozhat, a régi irodalom ismerete nélkül múltunk élete, embereinek és szellemiségének életszerű képe is homályban marad. Nyelvi tudatunk olvasmányélmények híján a jelenre és a közelmúltra szűkül. Rejtve marad előttünk a régi magyar nyelv gazdagsága, nem ízleljük zamatát; stílusérzékünk elcsúszul, érzékletlen lesz a fejlődés, az árnyalatok iránt, nem találunk kapcsolatot a múlt és a jelen közt, a szavak, kifejezések gyökértelenek, lélektelen formák számunkra.

E „hiánybetegség” csak egyéni érdeklődéssel, a múlt íróinak öntevékeny olvasásával orvosolható. Öröndetes, hogy mulasztásokat pótolva most sűrű egymásutánban jelennek meg olyan könyvek, mint pl. Heltai Gáspár: Háló; A bölcs Esopusnak és másoknak fabulái; Ponciánus császár históriája; Apor Péter: Metamorphosis Transylvaniae; Haller János: Hármás história; Hermányi Dienes József: Nagyenyedi Demokritus (a romániai Kriterion Kiadó jeleskedik e téren); Pápai-Páriz Ferenc: Békességet magamnak, mások-

nak; Faludi Ferenc: Téli éjszakák; V. Kovács Sándor: Régi magyar olvasókönyv. Ezek és hasonló művek sok élvezetet és tanulságot adnak a nyelvünk múltja iránt érdeklődő olvasóknak. Megjelenő Szabó T. Attila hatalmas vállalkozásának, az Erdélyi magyar szótörténeti tárnak II. kötete, a Kriterion kiadásában.

K. M.

DEME LÁSZLÓ: Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség Kossuth Könyvkiadó 1978.

Sokan úgy gondolják, hogy az embereknek csak egy kis része játszik „közéleti” szerepet, ezért nem is fordítanak gondot arra, hogy fejlessék beszédkészségüket, szóbeli és írásbeli fogalmazásukat. Pedig — mint a könyv szerzője is hangsúlyozza — ma a legtöbb ember valamilyen közösségben dolgozik, és szinte minden pillanatban rá van utalva társaira. Tehát állandóan ott kopogtat ajtónkon a közéletiség.

A nyelv — és főleg a nyelvhasználat — csak lehetőségeiben egységes, valójában rétegekre van szabdalva. Ez azt jelenti, hogy különböző helyzetekben más-más hangnemben, stílusban beszélünk és írunk. Tehát nem ugyanazokat a szavakat, kifejezéseket használjuk a magánéletben, mint a közéletben. Ez rendben is volna. A baj ott kezdődik, amikor az emberek a magánéletben használt természetes nyelvüket a „közéleti” szerepléskor teljes egészében igyekeznek eldobni, és egy mesterkéltné, „közéleti” nyelvhasználatot helyettesíteni. Azt is gyakran tapasztaljuk, hogy a hivatalos személyek nem képesek a maguk mesterkéltné nyelvezetét a természetes nyelvhez közelíteni.

Deme László mindebből helyesen vonja le a következőket: „Az embernek tehát „közéleti”-ül kell megtanulnia, a közéletnek viszont „emberi”-ül. A mindennapi, a közéleti és a hivatali nyelvhasználatnak össze kell érnie.”

Hogy ez miképpen valósulhat meg a gyakorlatban, arra nézve ad hasznos tanácsokat a könyv, sorra véve a közéleti megnyilatkozás különféle formáit: az ügyintézés, tárgyalás, hozzászólás, tájékoztatás, nyilatkozat, beszámoló, jelentést, vitavezetést, búcsúztatást, köszöntőt stb. A tanácsok illusztrálására szánt gyakorlati példák mintául szolgálhatnak az olvasóknak az értelmes, világos, magyaros fogalmazáshoz. (Szepesy)

WACHA IMRE: Beszéljünk a beszédről Kossuth Könyvkiadó 1978.

Vajon ki nem került olyan helyzetbe, amikor kisebb vagy nagyobb közönség előtt meg kellett szólalnia, el kellett mondania véleményét, illetve meg kellett győznie valamiről hallgatóságát. Talán soha annyi ember nem élt a szó lehetőségével Magyarországon, mint ma. S vajon hogyan? Sokan magokva, kusza mondatokban, nehézkes gondolatmenettel, gyakran elszakadva a hallgatóságtól, belemerülve a leírt szöveg olvasásába.

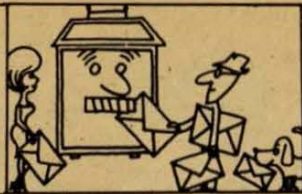
A hivatásos és alkalmi szónokoknak, előadóknak s úgy szólván minden magyarul beszélőnek segítséget nyújt Wacha Imre könyve, mert nemcsak a nyilvánosság előtt megszólalóknak, hanem a mindennapi élet különféle helyzeteiben beszélő, társalgó embernek is hasznos tanácsokat ad. Műfaját tekintve egy kissé különbözik a megszokott nyelv művelő, nyelvi ismeretterjesztő és retorikai kiadványoktól. A szerző a beszédről való beszélgetésnek nevezi könyvét. A csapongó szerkesztésmód azonban csupán látszólagos: a fejezetek láncfűzére mögött ugyanis következetes gondolatmenet, a tárgyalt témák egymásra épülése rejtezik. Szó van a könyvben a stílusrétegekről, a beszélt nyelvi stílus különféle változatairól, a beszélt és a hallgatott, illetve hallgatóság közti kapcsolatról. A szerző néhány konkrét példán elemzi a beszélt és az írott nyelv közti különbséget. Külön fejezetet szentel a szövegszerkesztésnek, a szövegfelolvasás fonetikai, hangsúlyozási, hanglejtési zavarainak.

A napi nyelvhasználat gondjai közül mindenkit érint az üdvözlés, a köszöntés helyes formájának megválasztása. A szerző erről inkább csak helyzetképet rajzol, de ellátja az olvasót néhány tanáccsal is. A társalgási nyelv örök gyenge pontjait szintén érinti: a megszólítás, tegezés, magázás kérdését.

A könyv nagy erénye olvasmányos stílusa. Az eszmefuttatásokat színesítik a személyes tapasztalatok, előadói élmények, a gyakori irodalmi hivatkozások. Az olvasót gazdag szakirodalmi jegyzék igazítja el a további tájékozódásban.

Szűts László

POSTALÁDA

Széles Józsefné — 4200 Hajdúszoboszló, Hőgyés u. 12. — egyebek mellett folyóiratunk első két számának megjelenésén érzett örömét, ám kétségeit is kifejezésre juttatja. Attól fél, hogy ilyen külsővel és ilyen áron csak a nyelv gondozását szívügyüknek tekintő emberekhez juthat el az Édes Anyanyelvünk, holott az a cél, hogy az emberek tömegei olvassák.

Kovács Sándor — 1062 Budapest, Délibáb u. 10. — helyteleníti, hogy az Akadémiának nincs törvényes joga a magyartalan vagy idegen szavak adminisztratív úton való betiltására. Úgy véli, ezért találkozzunk lépten-nyomon annyi bosszantó, fölösleges vagy idegen kifejezéssel. Bizonyítékképpen hosszú levelében sok példát sorol fel. Néhányat idézünk közülük:

„**Magasfényű** zománc. A német tükörfordítás helyett ezt kellett volna írni: **erős fényű** zománc. Sajnos, már késő, a dobozok tízezrein **magas a fény**.”

Hot dog. Pesten számtalan étteremben félméteres betűkkel ilyen néven hirdetik a kolbászos kiflit. Ez a kifejezés csak most jelent meg, még meg lehetne akadályozni elterjedését. A mostani „**Kérek egy hoddogot**” helyett mennyivel szebben hangzanék: „**Kérek egy húsos kiflit**”, vagy valami ehhez hasonló.

After shave, Before shave. Miért engedik meg magyar kozmetikai termékeken az ilyen elnevezéseket?”

A nyelvi helyesség, tisztaság adminisztratív eszközökkel való őrzésének eredményességében mi kevésbé hiszünk, de véleményünk szerint sem ártana, ha azok, akiknek „mindennapi kenyerük” a nyelv, hivatali kötelességeik közé sorolnák a helyes nyelvhasználat elemi szabályainak a megtartását is. Az idézett példákhoz pedig — azt hiszem — nem is kell megjegyzést fűzni.

A lapunk 1. számában megjelent „Reggeli párbeszéd” c. írás olvastán sokan ragadtak tollat, hogy elmondják gondolataikat. Így például Zimányi Árpád (3525 Miskolc, Szabó Lajos u. 42.), Jani János (1123 Budapest, Kapitány u. 1.), Tóth Dénes (8711 Vörös, Alkotmány u. 8/b.), dr. Ország Pál (2170 Aszód, Koren István köz 2.), Mezei Teréz (5600 Békéscsaba, Ságvári u. 16.).

Véleményüket röviden a következőkben lehetne összefoglalni:

A szóban forgó írás nagyon fontos kérdést feszeget. Megmutatja a sok fonákságot, amely a köznapi és a hivatalos érintkezésben tapasztalható. A társas kapcsolatok legelemibb formája a megszólítás és a köszönés, ezért nagy szükség van arra, hogy az itt tapasztalható zűrzavarban végre rendet teremtsünk. Nem ártana átvenni a franciák vagy az angolok köszönési és megszólítási szokásait; ők ezt a kérdést már régen és egyszerűen megoldották. A nyelvemvelők foglalkozzanak behatóbban a köszönési és megszólítási formákkal; az Édes Anyanyelvünkben is nyilván vitaoldal, s itt ismertessék a nyelvészek és a nem nyelvész hozzászólók véleményét; s végül még egy jó tanács: az óvodákban és az iskolákban szenteljenek nagyobb figyelmet ezeknek a kérdéseknek.

Köszönjük az észrevételeket, tanácsokat, véleményeket.

Takács Lajosné

Pető Gáspár — 3300 Eger, Baktai út 38. — helyteleníti a **dohánygyár** kifejezést. Úgy véli: a **dohányárugyár** elnevezés pontosabban fejezné ki azt, hogy ebben a gyárban dohányt dolgoznak fel dohányárúvá: cigarettává, szivarrá, pipadohányá.

Nem értünk egyet levélírónk véleményével. Szerintünk a rövidebb **dohánygyár** forma is elég egyértelmű, hiszen az emberek többsége tisztában van azzal, hogy a dohány alapanyaga, a növény a dohányföldön terem, s a gyárban nem előállítják, hanem feldolgozzák. A gyárak, üzemek elnevezésében egyébként gyakran találkozunk olyan formával, amelyben a termék neve helyett az alapanyag neve szerepel, például: **húsgyár, húszüzem** (nyilván húsaruk: kolbász, szalámi,

gépsonka, felvágottak stb. előállításával foglalkozik), **tejüzem** (feladata tejtermékek: vaj, sajt, túró stb. készítése).

Felde Györgyi

Czimer László — 7623 Pécs, Athinay u. 2. — a **szabad idő** és a **szabad szombat** kifejezések írására vonatkozólag kér tanácsot.

A **szabad idő** kifejezést, ha általában és tágabb értelemben alkalmazzuk, mint jelzős szókapcsolatot két szóba írjuk: **szabad idő**. Némi szűkítéssel, csak munkaidővel kapcsolatban azonban az egybeírt alak is helyes, mint a Magyar értelmező kéziszótár megfelelő szócikke is bizonyítja: **szabadidő** főnév, jelentése: a munkaidőn (és más kötelező elfoglaltságon) kívüli, szabadon felhasználható idő.

Mindkét írásmód helyes tehát, a környező szöveg értelme határozza meg, melyik az odaillo. Kissé mást jelent, vagy inkább más hangulata és háttere van annak, ha például egy bolti eladó azt mondja: Egy perc **szabad időm** sincs, olyan sok ma a vásárló. Vagy ezt: **Szabadidőmben** kirándulni járok. Talán az előbbieknél is világosabban mutatja a kétféle írásmód jelleltes jelentéskülönbséget ez a mondat: **Még szabadidőmben** sincs **szabad időm**.

A **szabad szombat**-ot viszont mindig két szóba kell írni. Sokan hajlanak azonban afelé, hogy írjuk egybe ezt a szókapcsolatot akkor, ha nem általában, hanem konkrétan, a munkaviszonnyal kapcsolatban, rendszeres, kéthetenként (vagy állandóan) járó szabadnapról, munkaszüneti napról van szó. (Természetesen nagy része van ebben a **szabadnap** írásformának, amelyet elfogadott már az Akadémia is.)

A magunk részéről nem érzünk itt abszolút kényszert az egybeírásra. A **szabad szombat** különírva is, egybeírva is tulajdonképpen ugyanazt jelenti: olyan szombatot, amely szabad, amikor nem dolgoznak a munkahelyen, mindegy, hogy milyen okból.

R. Lovas Gizella

Kiss László — 5200 Törökszentmiklós, Petőfi u. 39/c — a Népszava 1976. szept. 25-i számából idézi a következő cikkcímét: „**Szabad hétfős** üzletek a fővárosban”. Levélírónk helyteleníti a cím **szabad hétfős** szerkezetét, s helyette a **szabad hétfői napos** kifejezést ajánlja.

A **szabad hétfős** szerkezet, bár egy kicsit szokatlan, de nem csúnya, és főleg nem rossz. A helyette ajánlott **szabad hétfői napos** hosszabb és nehezekebb. Gondoljunk csak arra, milyen gyakran használjuk az utóbbi években a **szabad szombatos** kifejezést, és szinte sohasem mondjuk azt, hogy **szabad szombati napos** (vagyok). A **szabad hétfős** kifejezés üldözésére — akár valamely üzletre, akár az ilyen üzletben dolgozókra vonatkozik — tehát semmi okunk sincs.

T. U. I.

Szentyörgyi Géza vízépítő mérnök — 4027 Debrecen, Tanácsköztársaság u. 3. — a **vészártározó, szükségártározó**, illetőleg a **jóléti tározó, jóléti vízfelület** használatára, nyelvi helyességére vonatkozólag kéri tanácsunkat.

A **szükségártározó** és a **vészártározó** kifejezés nyelvi szempontból egyaránt jó, s így a nyelvész véleménye itt önmagában nem perdöntő. Nyelvünkben mindkettőre bőségesen találunk analógiát is, pl. egyrészt: **szükségihre, szükségkórház, szükségglakás, szükségmegoldás, szükségvilágítás**, másrészt: **vészcsengő, vészfék, vészharang, vészkiárat, vészkiért** stb. Egyetlen szempont azonban mégis akad olyan, amely itt figyelembe vehető, s ez a szempont a **vészártározó** mellett szól. A szempont az, hogy a **vész** többet fejez ki, mint a **szükség**; többletet ad azáltal, hogy nem csak valaminek a szükséges voltára utal, hanem arra is, hogy ezt a szükségét valamilyen veszélyhelyzet, esetleg valamilyen pusztító természeti erő teremtette meg. Ha tehát nem arról van szó, hogy mind a **szükségártározó**, mind pedig a **vészártározó** kifejezést használjuk, hanem a kettő közül kell választanunk, akkor az utóbbi, a **vészártározó** a megfelelőbb.

A **jóléti tározó, jóléti vízfelület** kifejezések nekem nemigen tetszenek. Van ugyan már a köznyelvben ilyen alakulat — a **jóléti intézmények** elnevezés a társadalom jólétét segítő intézményeket jelenti — mégis úgy érzem, túl erős itt a **jóléti** szó. Csupán azt kellene jelezni, hogy ez vagy az a dolog (víztározó, tó stb.) közvetlenül is a lakosság szolgálatában áll; tehát az Ön levelében is előforduló **közhasznú** jelzővel élnek. **Közhasznú tó, közhasznú tározó** — ezek szerintem világos, jó kifejezések.

— grl —

Helyénvaló-e a betűejtés?

Megérdemel-e egy „szöszöcske” immár egy harmadik megjegyzést? Szerintem meg. A Ludas Matyi 1979. évi május 24-i számának „Mondjuk a magunkét” oldalán az első cikk válasz Martinkó András és Kurdi Péter cikkére (Édes Anyanyelvünk I/2, 10–11). A Ludas Matyiban megjelent válasz szerzőjének írásait örömmel és élvezettel szoktam olvasni. Be kell látnia azonban, hogy említett „szöszöcskéjét” nem véletlenül kifogásolták az Édes Anyanyelvünk munkatársai.

Ugyanígy nem győzött meg előbb említett válasza a Ludas Matyiban. Szívesen szólnék hozzá válaszához annak megjelenési helyén, de a „Mondjuk a magunkét” oldal az állandó munkatársaké. „Az olvasó oldala” pedig iparunk, kereskedelmünk és közlekedésünk visszasságairól szól, így inkább az Édes Anyanyelvünk hasábjait veszem igénybe.

Timár György az idézett helyen ezt írja: „... van teljes és van részleges azonosulás. Éppen ezért nem (illetve ezért sem) valósult meg néhai Verseggy Ferenc úr álma, az „ejtés szerinti helyesírás” bevezetése (pl. „fokkefe”)...” Szeretném, ha a szerző megemlítené azt a Verseggy művet és lapszámot, ahol Verseggy „úr” a fokkefe írást javasolja. Tudomásom szerint a Révai–Verseggy helyesírási vitát „ipszilonista–jottista háború” néven tartják számon, és ez azt jelenti, hogy az imént használt igealakot Révai tartják (jottista). Verseggy pedig tartják (ipszilonista) helyesírással írta. Szó sem volt a fokkefe típusú összetett szavakban a szóhatáron levő hasonulás jelöléséről. (T. Gy. talán „fogkefét” ejt, zöngés g-vel?)

Timár szerint: „...leszögezhetjük: a szabactság, eccség stb. parlagi forma! (Mint ahogy persze a széttagolt szabad-ság forma is helytelen.)” Egyes szám első személyében leszögezheti. Sajnos, nincs rá statisztikánk, hányan ejtik így, hányan úgy, de meggyőződésem, hogy a fővárosi lakosság többsége is a „parlagi” alakot ejti. Ha nekem nem hisz, üsse fel a Magyar helyesírási szótár (Kriterion könyvkiadó Bukarest, 1978) 27. oldalát. Ott ezt olvashatjuk: „A helyesírásbeli t+s, t+cs, d+cs és gy+cs hangkapcsolat a kiejtésben gyakran hosszú cs (ccs)-nek... hangzik. Pl.: ejtett alak

kéccség
eccsak
heccsoport

írott alak

kétség
edd csak
hegycsoport” stb.

Azt bizonyára nem vonja Timár kétségbe, hogy a magyar irodalmi nyelv Budapesten és Erdélyben azonos. Igaz, hogy a gy+cs találkozásra az említett kézikönyv megengedi zárójelben a részleges hasonulást is: *jeccsalás (jetycsalás), naccsalád (natycsalád)*, de kiejtésként nehéz a zöngés gy-vel való kiejtést elképzelni, nemhogy javasolni.

„... a részleges hasonulás esetében (hadsereg, egység, egyszárnyú, kétszárnyú, húst sütnünk, most sugározzuk) nyelvünk egy parányi, betűkkel lekottázhatatlan mozdulatot tesz a szájjpadlást súrolva hátrafelé. A *haccsereg* stb. ejtés úgy jön létre, hogy ez a picike mozdulat elmarad. Lustaságból-e? Vagy mert a helyes ejtést a fennköltség (fennköltcség?) gyanúja övezi? Ki tudja?” — írja T. Gy. Lustaságból-e? Martinet francia nyelvész szerint a nyelvi változások egyik legfőbb rugója a nyelvi gazdaságosság, vagyis: a legkisebb energiával a legtöbb információt adni. (Ezért lett a latin *lactem, noctem, factum* stb. szavakból az olasz *latte, notte, fatto*,

mert az olaszok is úgy látszik, lusták voltak.) T. Gy. szerint vajon a „helyes ejtés” *hadsereg* (zöngés d-vel) és *fennköltcség* (hosszú n-nel és t+s-sel ejtve)? Hadd botránkoztassam meg! Mindazoknak, akik az utóbbi szót használják, óriási többsége *fennköltcség*-nek ejti a szót (rövid n-nel és bizony cs-vel).

Még néhány évszázaddal ezelőtt egyébként a cs hangot ts betűkapcsolattal is írták. Ez az írásmód vezetékneveinkben még ma is fennmaradt: *Kováts, Böltkskey, Kortsmáros*. Ahogy nem teszünk különbséget a *Kovács* és *Kováts* név kiejtése közt, éppenny a *költség* és a *bölcs ts-e* és *cs-je* egyformán hangzik.

„Az mindenesetre fölöttebb helytelen volna, ha valamilyen helytelen demokratizmus jegyében beszédünk a primitív beszédhez hasonulna, még akár részlegesen is. Mert annyit talán mindenki — nyelvész és tévébemondó egyaránt — elismer, hogy más dolog a nemzet *nagysága* előtt leborulni, mint a *naccsága* előtt. — Hát, ha leheccsés, ehhez tarcuk magunkat” — fejezi be Timár György a cikkét. Kissé kétarcú megnyilvánulás volna a nemzet nagysága előtt leborulni, ugyanakkor a nemzet óriási többségének beszédét primitívnek bélyegezni, és a betűejtők — szerencsére nem nagy táborának — mesterkélte, természetellenes kiejtését normának, egyedül helyesnek kikiáltani. A legfőbb argumentumnak szánt poén szellemes, de pontosan olyan párhuzam a *nagysága* — *naccsága* (kétféle módon írt és azonos módon ejtett két — bár itt azonos eredetű — szó), mint a francia *la reine* 'a királynő' — *l'arène* 'az aréna' vagy az angol *ewe* 'juh' és *you* 'ti, ön' közt.

Befejezésül még idézek Tiit-Rein Viitso észt nyelvész írásából (Keel, mida me harime. Tallinn, 1976, 16–17) magyar fordításban: „Még kirívóbbak... az olyan esetek, mikor olyan helyzetet teremtenek egyesek, hogy az egész nép akarva-akaratlanul kénytelen többé-kevésbé hibásan beszélni-írni, ráadásul annyira hibásan, hogy egyetlen nyelvűvel sem tudja a hibákat teljesen kikerülni. Az ilyesmit főleg éppen az évszázadokig nemzeti nyelvű íráshagyománnyal nem rendelkező, de mégis a művelt nyelvek világszínvonalára igényt tartó kisebb nyelveknél tapasztalhatjuk.

Egyeseknél tipikus, hogy az írásképet hirdetik kizárólagos érvényűnek, magasabbrendűnek minden tájnyelvnél, azoknál is, amelyekből az irodalmi nyelv kisarjadt, és amelyekre támaszkodni kellene. Mivel viszonylag új irodalmi nyelvekről van szó, ezeknél az írásképpel jóval közelebb áll a kiejtéshez, mint a régi irodalmi nyelvekben, így például az észt írás csak a hangsúlyt, a lágyítást és bizonyos esetekben az időtartamkülönbségeket nem jelöli. Így aztán egyesek kijelentik, hogy ennek és ennek a nyelvnek írásmódja teljesen tükrözi a kiejtést, és azt mondják, hogy az írásképpel szerinti nyelvhasználat az irodalmi (igényes) nyelvi kiejtés. Mindazt, ami nem egyezik tökéletesen az írásképpel, nyelvjárásinak (primitívnek) vagy hibásnak (helytelennek) kiáltják ki, és szerintük a nyelvjárási ejtés hibás.

... Ha azonban az irodalmi nyelv minden más nyelvvaltozat fölé kerül, akkor már el is szakadt a nyelvűvelés normáitól, mert mi a haszna a helyes irodalmi nyelvhasználatnak, ha azt senki sem használja, és talán nem is lehetséges helyesen használni...”

Viitso cikke (Keel liistul — A kaptafára húzott nyelv) az észt olvasókhöz szól, de egyes mondatait magunkra is vonatkoztathatjuk. A magyar helyesírás is sokkal közelebb áll a kiejtéshez, mint az angol vagy a francia, de számos kiejtési sajátosságot, főképpen egyes természetes hasonulásokat, más-salhangzó-összeolvadásokat nem jelöl, így a betűejtés — szerintem — primitívebb, parlagibb a természetes hasonulások szerinti ejtésnél, mert a betűt a hanggal téveszti össze.

Hálás vagyok Timár Györgynek, hogy válaszával alkalmat adott állásponthoz kiejtésére.

Kálmán Béla

A Magyar Úttörők Szövetsége Országos Elnöksége odaítélte az 1979. évi Kazinczy-ösztöndíjakat. A folyamatos és eredményes nyelvűvelő tevékenységért járó 5000 forintos díjat ez évben három közösség nyerte:

Eger, Lenkey János úttörőcsapat Kincskereső szakköre; Pécs, 119. Keller János úttörőcsapat beszédművelő szakköre; Szolnok, 136. Zrínyi Ilona úttörőcsapat.

Lezajlott az úttörő-általános iskolások Kazinczy-versenye is. A járási-városi-kerületi versenyen 190 pártás nyerte el a Kazinczy-jelvényt.

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Fehér Lajos
Így történt

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Luigi Longo
A nemzeti
felkelés útján

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Robert és Michael
Meeropol
A fiaitok vagyunk

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Vádirat

Tanúnak idéztük:
Az USA
Szenátusi Bizottságát,
Az ENSZ
Emberi Jogok Bizottságát

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Hidas Antal
Szólok az időhöz

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Dékán István –
D. Kardos Éva
Utak
és ösvények

Magvető Könyvkiadó, Budapest

TÉNYEK
ÉS
TANÚK

Megjelent a Magvető Könyvkiadó tényirodalmi sorozatában